С. Кузьмич, К. Липа,
О. Писарєв, О. Руденко

Союзники і Супротивники

Армії сусідів України у XVII столітті

Українська мілітарна історія | Жива історія

СОЮЗНИКИ І СУПРОТИВНИКИ

АРМІЇ СУСІДІВ УКРАЇНИ У XVII СТОЛІТТІ

УКРАЇНСЬКА МІЛІТАРНА ІСТОРІЯ | ЖИВА ІСТОРІЯ

Автори вдячні за участь у підготовці цього видання «товаришам по зброї» з військово-історичних клубів України, Білорусі, Угорщини, Росії, Польщі, Чеської Республіки. Вклоняємося й тиснемо мужні руки членів Міжклубного об'єднання «Московские стрельцы» (Росія), військово-історичної групи «Гвардія Януша Радзивілла» (Білорусь), військово-історичного клубу «Magna Moravia» (Чеська Республіка), Першого польського фехтунково-турнірного товариства «Liga baronów» та військово-історичної групи «Horęgiew husarska marszalka województwa Pomorskiego» (Польща), військово-історичної асоціації «Bethlen Gábor Hagyománőrség Egyesüle» (Угорщина), військово-історичної групи «49-та орта джемаат-хассеків яничарського війська Оттоманської Порти» та військово-історичної групи «Перекопська орда» (Україна).

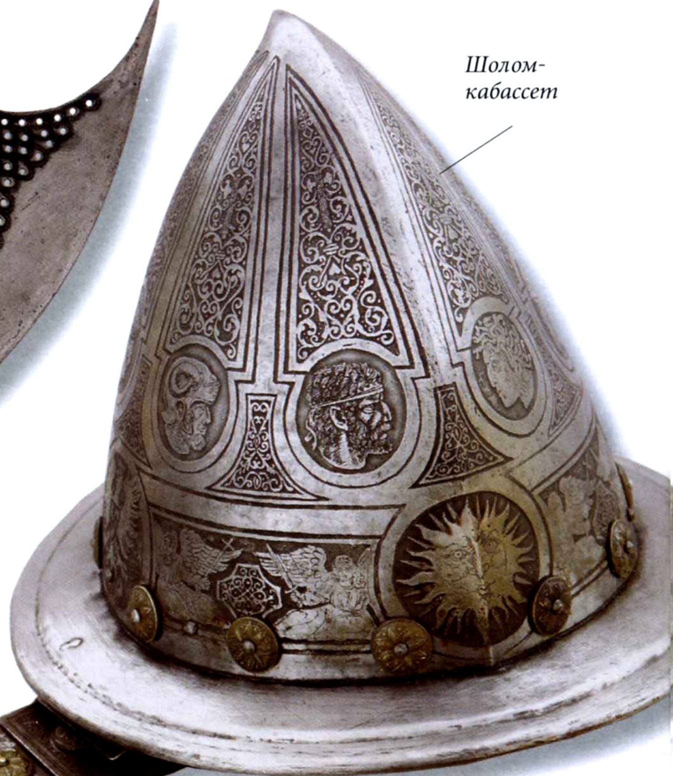

Кіраса

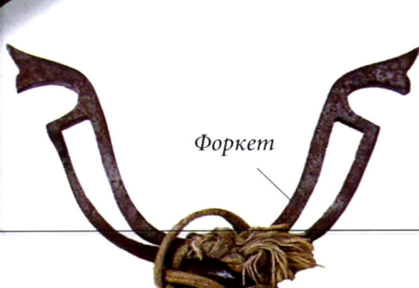

Пістоль

Шкіряна ладівниця

Дерев'яна ложка

Бердиш

Шолом-кабассет

Форкет

УКРАЇНСЬКА МІЛІТАРНА ІСТОРІЯ | ЖИВА ІСТОРІЯ

Союзники і супротивники

Армії сусідів України у XVII столітті

Боклага

С. Кузьмич, К. Липа,
О. Писарєв, О. Руденко

Фото О. Мойсеєнко

Драгунські рукавички

Клинок шаблі

«Наш час», 2010

УДК 94(477)"16":355.1
ББК 63.3(4УКР)4:68.4
С70

Проект «Українська мілітарна історія» засновано у 2009 році
Серію «Жива історія» засновано у 2009 році

Куратор проекту «Українська мілітарна історія» — Катерина Липа

С70 Союзники і супротивники: армії сусідів України у XVII столітті / С. Кузьмич, К. Липа, О. Писарєв, О. Руденко. — К.: Наш час, 2010. — 79 с. — (Сер. «Жива історія»).

ISBN 978-966-8174-99-5
ISBN 978-966-1530-40-8 (серія)

Як виглядали польські гусари, угорські гайдуки, московські стрільці, татарські вершники, західноєвропейські мушкетери, турецькі яничари? Чим вони були озброєні і якої тактики дотримувалися у бою? У яких битвах та військових кампаніях армії сусідніх держав бували союзниками українців, а в яких — супротивниками? Книга дає наочні відповіді на усі ці питання. За фотографіями доробку учасників військово-історичного руху та музейних експонатів читач має змогу уявити життя наших предків та народів країн-сусідів сучасної України.

Книга розрахована на всіх, хто цікавиться військовою історією та матеріальною культурою.

ББК 63.3(4УКР)4:68.4

ISBN 978-966-8174-99-5
ISBN 978-966-1530-40-8 (серія)

ЗМІСТ

ВСТУП

Які народи в історії людства найчастіше воювали між собою? Звісно, ті, що були сусідами. Саме правителі-сусіди укладали між собою династичні шлюби, а потім пред'являли один одному територіальні претензії. У війнах сусідні народи ділили землі, морські порти, важливі оборонні пункти та контроль над торговими шляхами. Втім, не було держави, яка протягом усієї своєї історії самотужки воювала б проти усіх або постійно проти одного супротивника. Насправді ніякої історично обумовленої ворожнечі між народами не існувало, бо союзників у війні проти одних сусідів шукали зазвичай серед інших. Тож нікого не бентежило, коли учорашні супротивники ставали товаришами по зброї. Не дивно, що союзники-супротивники знали одне одного, як облуплених. Адже постійна взаємодія між арміями сусідніх держав, що за різних обставин могли перебувати як по один бік лінії фронту, так і по різні, призводила до жвавого обміну тактико-стратегічними ідеями, технічними новинками та видами озброєнь.

XVII століття, про яке йдеться у цій книзі, історики назвали століттям війн. Почалося воно з Тридцятирічної війни, продовжилося низкою масштабних локальних конфліктів (аж до революцій в Україні та Англії включно) і боротьбою Центрально-Східної Європи проти експансії Османської імперії, а закінчилося Великою Північною війною. Весь континент запекло з'ясовував стосунки між династіями, народами та віровизнаннями, змінювалися обриси кордонів, виборювалися та втрачалися державні суверенітети. Наш край не був винятком у загальноєвропейських військово-політичних пригодах. Протягом значної частини бурхливого XVII століття Україна виборювала

Сигнальний ріг

суверенітет і шукала союзників серед потужних сусідів — Речі Посполитої, Кримського Ханату, Московського царства та Оттоманської імперії. Різні частини території сучасної держави опинялися під протекторатом різних сусідів-покровителів, а українські підрозділи, що перебували на цих територіях, виступали на боці своїх сюзеренів.

Нині, на зламі тисячоліть, давня ворожнеча є об'єктом досліджень істориків різних країн, а шанувальники військово-історичної реконструкції намагаються відтворити одяг, озброєння, тактику і прийоми ведення бою своїх предків і продемонструвати їх щонайширшому загалові. Вони використовують дослідження науковців, історичні документи, музейні колекції одягу, зброї та обладунків, а також різноманітні зображення доби: давні гравюри, портрети і навіть ікони. Тож можна не сумніватися, що кожен предмет одягу чи озброєння мушкетера, гайдука, яничара чи гусара, вміщений у цій книзі, гранично близький до свого історичного першовзірця. Адже військово-історична реконструкція не має нічого спільного ані з театром, ані з рольовими іграми за мотивами фентезі, у яких використовуються стилізовані під ту чи іншу епоху предмети.

«ВОСКРЕСІННЯ». ФРАГМЕНТ СТІННОГО РОЗПИСУ XVII ст.
Римські солдати у виконанні українського художника озброєні алебардами. Булавами і шаблями польсько-угорського типу.

Ця книга знайомить читача з відтвореними реконструкторами з України, Польщі, Чехії, Росії, Білорусі та Угорщини комплексами озброєння, одягом та побутовими речами вояків з країн-сусідів, які не раз бували і союзниками, і супротивниками українців у битвах буремного XVII століття.

На малюнку XVII ст. зображено різні соціальні типи народів Центрально-Східної Європи. Впадає у око певна подібність одягу.

Верхній ряд зліва направо:
1. Угорський стрілець
2. Взірець валаського військового
3. Руський музика, барабанник або гультяй або мандрівник
4. Руський актор (комедіант, танцівник)
5. Угорський шляхтич
6. Взірець угорського посполитого

Нижній ряд зліва направо:
7. Польський шляхтич
8. Польський слуга
9–10. Взірець польського войського
11. Польський значковий
12. Угорський войський

8 РІЧ ПОСПОЛИТА

У битві під Клушином (малюнок XVII ст. вгорі) польська гусарія була заодно з козаками. Але так бувало далеко не завжди.

Чи не найбільш драматично протягом XVII століття складалися стосунки українських військових формувань із військом Речі Посполитої. Протягом перших десятиліть реєстрові та запорозькі козаки (а саме козацтво передусім було суто українськими збройними силами) вірою й правдою служили державі, до складу якої входили землі сучасної України. У війнах проти Туреччини, Швеції й Московського царства козацька піхота незмінно демонструвала свою ефективність; на полях битв Тридцятирічної війни уславилася легка козацька кіннота — лісовчики. Але козаками справа не обмежувалася. Українська шляхта входила і до складу підрозділів славетної важкої кінноти Речі Поспо-литої — крилатих гусарів, і до складу панцерних хоругв.

У середині XVII століття здавалося, що Хмельниччина посварила українців з поляками назавжди. Втім, протистояння відбувалося на рівні армій. При ближчому розгляді виявляється, що на особистому рівні все було не так однозначно. Були поляки, що приєдналися до повсталого козацтва, як от славетний полковник Морозенко (насправді його звали Станіславом Мрозовицьким), були українці, які вважали себе, перш за все, підданими польського короля. Найяскравішим з них був князь Ярема Вишневецький.

Після смерті Хмельницького протягом майже усієї другої половини XVII століття войовничі українці, які шукали шляхи до створення запро-понованого ще Богданом Великого князівства Руського, становили проблему для усіх своїх сусідів: важко було передбачити, на чиєму боці виступатимуть ці вправні вояки. Частина української еліти, починаючи від гетьмана Івана Виговського, сподівалася отримати автономію України у межах Речі Посполитої. Тож чимала частина українського війська повернулася під польські прапори. В останні десятиріччя бурхливого століття козаки воювали переважно проти турків та їхніх сателітів, у складі армії короля Яна III Собєського звільняли з османської облоги Відень, витісняли турків з Поділля.

На українській іконі XVII ст. воїни, що арештовують Христа, зображені в гусарських обладунках і характерних шоломах-шишаках.

Історія військових стосунків з українцями

Козаки за Річ Посполиту — Козаки по обидві воюючі сторони — Козаки проти Речі Посполитої

1600	Битва під Буковом. Поляки, запорожці, молдавани, угорці проти війська волоського господаря Міхая Мужнього
1600–1602	Інфляндська війна. Поляки, козаки проти шведів
1604–1618	Походи козаків з військом Речі Посполитої проти Московського царства під час доби Смути в Московії
1610	Битва під Клушином. Козаки на боці Речі Посполитої проти військ Московського царства
1620	Битва під Цецорою. Козаки на боці Речі Посполитої проти турків
1620	Битва на Білій горі. Козаки на боці Речі Посполитої проти чехів та угорців
1621	Хотинська битва. Козаки на боці Речі Посполитої проти турків
1625	Козацьке повстання проти Речі Посполитої під проводом Марка Жмайла
1630	Козацьке повстання проти Речі Посполитої під проводом Тараса Федоровича
1632–1634	Участь козаків у Смоленській війні проти Московського царства на боці Речі Посполитої
1632–1635	Участь козаків у польсько-турецькій війні на боці Речі Посполитої проти турків і татар, битви під Сасовим Рогом та Кам'янцем-Подільським
1633	Козацьке повстання проти Речі Посполитої під проводом Івана Сулими
1634	Польсько-шведська війна. Бойові дії козацької ескадри на Балтійському морі на боці Речі Посполитої
1637	Козацьке повстання проти Речі Посполитої під проводом Павла Павлюка
1638	Козацьке повстання проти Речі Посполитої під проводом Якова Острянина
1644	Битва під Охматовом. Козаки на боці Речі Посполитої проти татар
1648	Битва армії Богдана Хмельницького проти армії Речі Посполитої під Жовтими водами
1648	Битва армії Богдана Хмельницького проти армії Речі Посполитої під Корсунем
1648	Битва армії Богдана Хмельницького проти армії Речі Посполитої під Костянтиновом
1648	Битва армії Богдана Хмельницького проти армії Речі Посполитої під Пилявцями
1649	Облога Збаража, битва армії Богдана Хмельницького проти армії Речі Посполитої під Зборовом
1649	Битва армії Богдана Хмельницького проти армії Речі Посполитої під Лоєвом
1649	Битва армії Богдана Хмельницького проти армії Речі Посполитої під Заславом
1651	Битва армії Богдана Хмельницького проти армії Речі Посполитої під Берестечком
1652	Битва армії Богдана Хмельницького проти армії Речі Посполитої під Батогом
1653	Сучавська кампанія армії Богдана Хмельницького в союзі з молдаванами проти молдаван, Речі Посполитої і трансільванців
1655	Битва армії Богдана Хмельницького в союзі з московитами проти армії Речі Посполитої і татарських підрозділів під Охматовом
1659	Конотопська битва. Армія гетьмана Івана Виговського в союзі з татарами і поляками проти армії Московського царства
1660	Битва під Чудновом. Козаки під проводом Івана Виговського в союзі з поляками проти козаків під проводом Юрія Хмельницького в союзі з московитами
1664	Оборона Глухова козаками під проводом полковника Василя Дворецького в союзі з московитами / облога Глухова козаками під проводом гетьмана Павла Тетері в союзі з поляками
1666	Битва під Браїловом. Козаки гетьмана Петра Дорошенка в союзі з татарами проти армії Речі Посполитої
1667	Битва під Підгайцями. Козаки гетьмана Петра Дорошенка в союзі з татарами проти армії Речі Посполитої
1671–1672	Польсько-козацько-татарська війна. Козаки під проводом гетьмана Петра Дорошенка в союзі з татарами проти козаків під проводом гетьмана Михайла Ханенка в союзі з полякам. Битви під Брацлавом, Ладижином, Немировом, Краснобродом
1683	Битва під Віднем. Козаки на боці поляків, німців, австрійців проти турків
1683	Битва під Парканами. Козаки з поляками проти турків
1683	Похід козаків під проводом гетьмана Степана Куницького в союзі з поляками і молдаванами проти татар. Битви під Ренями, Кіцканами, взяття Ізмаїла та Килії
1684	Битви під Скалою і Студеницею. Козаки в союзі з поляками проти татар

10 АРМІЯ РЕЧІ ПОСПОЛИТОЇ

Військо об'єднаної держави, Речі Посполитої обох народів, у XVI — першій половині XVII століття пройшло складний шлях реформування й випробувань у боях з потужними супротивниками і на момент початку Визвольної війни під проводом гетьмана Богдана Хмельницького без перебільшення було однією з найбільших військових потуг Європи.

Армія ділилася на дві частини, що відповідали територіальному устрою держави: коронні війська та литовські. Перші формувалися й діяли на теренах Корони Польської, власне польських етнічних землях і великих просторах України як складової частини земель, що відійшли до Корони після Люблінської унії, друге було армією Великого князівства Литовського.

Річ Посполита була монархічною республікою з виборним королем. Король вважався головнокомандувачем усієї об'єднаної армії, а безпосереднє керівництво обома частинами війська було покладено на двох гетьманів — Великого гетьмана коронного та Великого гетьмана литовського, які іменем короля здійснювали командування за допомогою польних гетьманів. Проте через сваволю шляхетського стану, верхівку якого складала всесильна магнатерія, монарх був суттєво обмежений у можливостях командування армією. Кількість війська та обсяг коштів на його утримання визначала шляхта на сеймі, а влада над військом належала гетьманам, без згоди яких король не міг здійснювати свою функцію головнокомандувача.

Задля утримання постійного війська виділялася четверта частка усіх доходів від королівських маєтків, так звана «кварта», через це військо називалося кварцяним. Допоміжні підрозділи кінноти та піхоти утримувалися за рахунок окремих міст або цілих воєводств. Специфічною частиною армії були приватні війська магнатів, кіннота й піхота, що утримувалися коштом цих фактичних господарів держави. Ще однією частиною армії було шляхетське ополчення — так зване посполите рушення. За родами військ армія Речі Посполитої XVII століття ділилося на кінноту, піхоту і артилерію.

ВЕЛИКИЙ КОРОННИЙ ХОРУНЖИЙ. МАЛЮНОК 1605 р.
Малюнок хорунжого у парадних гусарської гусарських обладунках — фрагмент так званого «Стокгольмського Сувою», на якому зображено шлюбну процесію короля польського Сигізмунда III та королеви Констанції Австрійської.
Герб у центрі полотнища має символи Корони Польської — білого орла та Великого князівства Литовського — «Погоню Литовську». Поверх усього малий щиток з гербом королівської шведської династії Ваза. «Ролька Стокгольмська» є важливим іконографічним джерелом для вивчення польсько-литовського війська початку XVII ст.

ЧЕКАН
До ударної холодної зброї кінноти відносилися чекан — невелика сокирка на довгому держаку, надзяк, або келеп — бойовий молоток з ударною частиною спереду та довгим загостреним обухом. Чекан був ще й шляхетським атрибутом.

ТОВАРИШ ПАНЦЕРНОЇ ХОРУГВИ

Реконструкція:
Томаш Гомола (Польща)

Панцерні, найчисельніший вид кінноти, отримали назву від свого обладунку — легких кавказьких або східних «панцирів», себто кольчуг. Озброєння панцерних складалося зі східних рефлексійних луків, шабель та пістолів. Використовувалися також татарські щити-калкани, плетені з лози. Голову панцерного захищала місюрка — легкий плаский шолом з кольчужною бармицею. Поняття «товариш» означало, що цей вояк є досвідченим «майстром військової справи». Разом зі шляхтичем-товаришем у хоругві служили його слуги, так звані «пóчтові» з числа безземельної шляхти.

Вважається, що до появи панцерних хоругов причетні вихідці з Північного Кавказу. У війську Великого князівства Литовського подібні кінні хоругви тривалий час називалися «п'ятигорськими». Серед панцерних популярними були кавказька зброя та захисне спорядження. Зброю кавказького типу виготовляли вірменські зброярі у Червоній Русі та на Поділлі.

ГАЙДУКИ. ГРАВЮРА 1578 р.
На гравюрі зображено угорських гайдуків та їх кінного командира. Угорська піхота з'явилася на службі Речі Посполитої у 1578 р., за короля-трансільванця Стефана Баторія. За їхньою подобою було створено польські піхотні підрозділи. Деякі історики вважають, що на гравюрі зображено реєстрових козаків, які мали такий самий принцип організації.

ГЕРБОВИЙ ПЕРСТЕНЬ
У XVII ст. не тільки жінки, але й заможні чоловіки носили коштовні прикраси — масивні й чисельні.

У XVII ст. в Європі різноманітні станові війська замінювалися професійними регулярними арміями із сталою кількістю особового складу. Деякий час армії середньовічного типу існували паралельно з модерними. У 1652 р. у Речі Посполитій було введене наймане компутове військо (від латинського computatio — рахувати). Чисельність війська визначав сейм. Було ухвалено, що у мирний час Корона Польська матиме 12 тис. вояків, а Велике князівство Литовське — 6 тис. Під час війни кількість зростала до 24–40 тис. у Короні та 8–22 тис. у Великому князівстві. Водночас продовжували існувати і приватні армії (надвірні війська) магнатів, королівська гвардія, реєстрове козацтво.

АРМІЯ РЕЧІ ПОСПОЛИТОЇ

У першій половині XVII століття співвідношення між кіннотою та піхотою становило 10:1. Кіннота ділилася на важку й легку. До важкої кінноти належали славнозвісна гусарія та рейтари. Рейтари були важкою кавалерією західноєвропейського типу. На відміну від польських «національних» кавалерійських підрозділів, що ділилися на хоругви, рейтари розподілялися на «компанії» (роти) та «швадрони» (ескадрони). Легку, найчисельнішу, кінноту складали панцерні, або ж «козацькі» хоругви (останні не мали нічого спільного з українськими козаками), волоські хоругви та у литовському війську — «п'ятигорські» (аналог коронних панцерних) й татарські з числа татар, осілих у Великому князівстві Литовському ще з XV століття. Волоські хоругви формувалися переважно з валахів, себто у нинішньому розумінні румунів, молдаван, угорців, трансільванців.

Окремим видом війська була так звана «кінна піхота» — драгуни (драґони). Драгуни з'явилися у Західній Європі, у Франції, в середині XVI століття, коли піхотинців вперше посадили на коней, щоб підвищити їх маневреність і швидкість пересування в бою й на марші.

Піхота Речі Посполитої розподілялася на угорську, польську та іноземну. Угорський тип піхоти, що був основним від часу короля Стефана Баторія, зажив собі високої бойової репутації під час численних воєн. Польська піхота, утворена за угорським зразком, до 1650-х років називалася «вибранецькою», оскільки складалася з «вибранців», яких виставляла дрібна шляхта й селяни від певної кількості «димів». Піхота іноземного типу формувалася в основному з підданих Речі Посполитої під командуванням іноземних, переважно німецьких, офіцерів. У першій половині XVII століття частиною збройних сил Корони Польської були й реєстрові козаки.

Артилерію Речі Посполитої було реформовано у 30-х роках XVII століття королем Владиславом IV. Було введено посаду «старшого над гарматами», якого згодом титулували «генерал артилерії». Замість безсистемно уживаних до цього різнокаліберних гармат, калібри артилерії було уніфіковано за голландським зразком: картауни, півкартауни, чвертькартауни та октави з вагою ядра у 48, 24, 12, 8 та 6 фунтів відповідно. Гармати меншого калібру надавалися піхотним підрозділам для вогневої підтримки.

ВОЯК ПОСПОЛИТОГО РУШЕННЯ

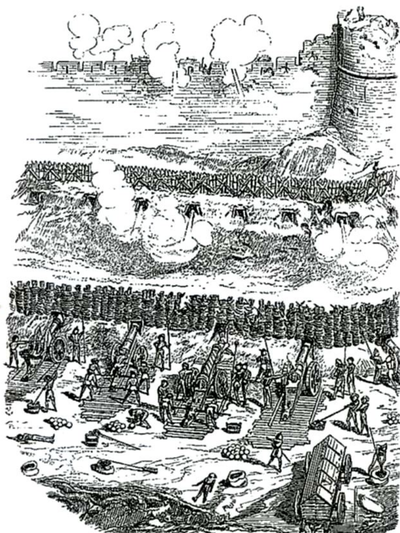
Реконструкція:
Томаш Гомола (Польща)

Воєводські полки шляхетського ополчення, що називалося «посполитим рушенням», збиралися на заклик короля, так званий «віці», оголошений тричі у випадку серйозної військової загрози. Служба вояків посполитого рушення обмежувалася досить коротким терміном, а строкатість озброєння, слабкість військової підготовки та відсутність дисципліни робили шляхетське ополчення найменш боєздатною частиною війська Речі Посполитої. Часто-густо після формального закінчення терміну тимчасового виконання феодальної військової повинності «рушенці» розбрідалися по домівках. Утім, і серед цих бійців траплялися герої, що відчайдушно билися на рівних із професійними солдатами.

Горжет — частина обладунку і офіцерська відзнака

Жупан

Розріз внизу жупана, щоб зручніше було сідати на коня

АРТИЛЕРІЯ У ДІЇ
У XVII ст. артилерія бурхливо розвивалася: покращилися прицільні якості, уніфікувалися калібри, розділилися області застосування (польова артилерія, штурмова, оборонна). Це прискорило розвиток фортифікаційного мистецтва: під час будівництва оборонних споруд брали до уваги можливості гармат.

РОТМІСТР

Реконструкція: **Томаш Шаєвський (Польща)**

Назва посади командира кінної хоругви, ротмістра, походила від німецького Rittmeister — начальник вершників. Ротмістр гусарської хоругви належав до польської військової еліти. Адже в грізній важкій кінноті служили найбагатші шляхтичі, а командирами гусарських хоругов були представники найзаможніших та найславніших аристократичних родів. Тож наш ротмістр має багатий жупан, підковані срібними підковами чоботи, розкішний обладунок, могутнє озброєння, його плечі покриває привезена з Кавказу підбита шовком бурка. На стайні він має доброго коня-бахмата, коштовне сідло, багату оздобну збрую.

Опліччя обладунку

Лише король і магнати могли дозволити собі утримувати гусарію. Наш герой — ротмістр гусарської хоругви князя Ієремії Вишневецького.

Кавказька бурка

Гусарський чобіт зі срібними підковами

Руків'я шаблі

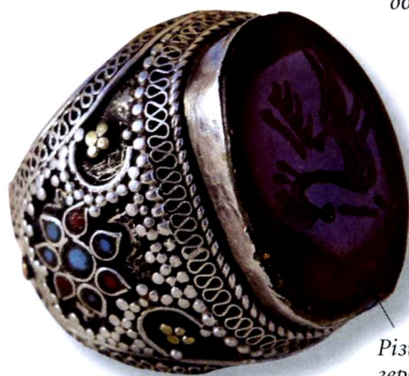
Палюх руків'я шаблі

РУКІВ'Я ШАБЛІ

У першій чверті XVII ст. з'являється окремий тип гусарської холодної зброї — гусарська шабля з характерною закритою або напівзакритою дужкою руків'я. П'ятку руків'я прикрашали гербом. Шляхта належала до сотень гербів, що об'єднували по декілька родин, які користувалися певним гербом. Наш шляхтич — Шаєвський гербу «Могіла».

Польський художник XIX ст. Юліуш Коссак майстерно зобразив гусарського ротмістра XVII ст. у «караценовому» обладунку

Різьблений герб

ПЕРСТЕНЬ
Каблучка-«сигнет» з гербом прикрашала руку шляхтича. Ознака привілейованого стану, каблучка виконувала й іншу функцію — нею користувалися як печаткою для особистої кореспонденції.

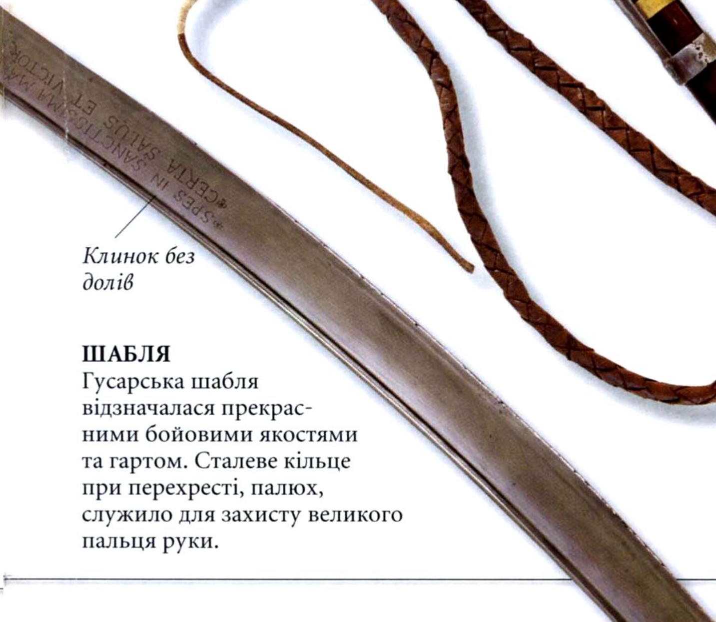
Золоті оздоби

Напотиличник гусарського шишака

Назальна стріла

ШОЛОМ
Шолом-шишак з оздобною назальною пластиною та наушами декоровано золотою насічкою. Назальну пластину, що захищає обличчя, прикрашено напівдорогоцінним каменем із вирізьбленим у ньому шляхетським гербом.

Попри використання залізних острог, для керування конем ротмістр користувався і нагайкою — за прикладом татар. Назва предмета походить від татар-ногаїв.

Клинок без долів

ШАБЛЯ
Гусарська шабля відзначалася прекрасними бойовими якостями та гартом. Сталеве кільце при перехресті, палюх, служило для захисту великого пальця руки.

Поява гусарії сягає початку XVI ст., коли за прикладом сусідів зі Сходу та Півдня у військах Польської Корони та Великого князівства Литовського з'явилися перші гусарські хоругви. Аналіз імен перших гусарів з реєстрів 1500–1501 рр. вказує на їх угорське та балканське походження, а сама назва походить, вочевидь, від сербського usar, gusar — «вільний юнак», ба навіть «розбійник». Гусарія проіснувала у Речі Посполитій понад 200 років, і розквіт цього грізного виду кінноти припав на XVII ст. Легенда про славетну «крилату гусарію» посідає почесне місце серед польських національних цінностей, а звитяги, здобуті елітною кіннотою при Кіргольмі 1605 р., під Клушино 1610 р. та під Віднем 1683 р., вписані золотими літерами в перелік перемог польської зброї.

16 *Елементом верхньої частини кіраси, запозиченим від західноєвропейського обладунку, був горжет. Він слугував для захисту шиї та грудей вояка та водночас був символом офіцерської гідності.*

ОБЛАДУНОК

Обладунок ротмістра відтворено за зразками, характерними для середини XVII ст. На той час відійшли у минуле ранні обладунки типу anima (від латинського «душа»), на зміну їм прийшли більш складні за конструкцією моделі плитчастого обладунку. Сталеві кіраси оздоблювали латунними, а інколи й золоченими прикрасами, мотивами сонця, «кавалерських» хрестів, місяця тощо. Попри легенди про крилату гусарію, дуже часто гусари взагалі не мали на обладунках кронштейнів для кріплення особливої прикраси — крил.

Для захисту плечей воїна слугували майстерно з'єднані сегментами наплечники, що кріпилися до нагрудної кіраси клепками та шкіряними ремінцями. Платнерські майстерні як у самій Польщі, так і у Німеччині виготовляли декілька типів гусарських обладунків. Обладунки почтових, шляхетських слуг, були значно простішими.

Для захисту передпліч слугували сталеві карваші кавказького та турецького типів, що в знатних шляхтичів так само були оздобними, з латунними позолоченими накладками або золотою насічкою. Важкоозброєний офіцер гусарії був надійно захищений від зброї ворога — холодної та метальної, але не вогнепальної.

ЛАДІВНИЦЯ

Гусар був озброєний ще й пістолями у сідельних кобурах-ольстрах. Готові заряди зберігали у ладівниці. Ладівниця ротмістра не поступалася розкішшю обладунку. Її кришка оздоблена накладним позолоченим декором.

НАТІЛЬНИЙ ХРЕСТ
Переважна більшість командного складу коронного війська були ревними католиками, хоча траплялися і православні, й протестанти. Шляхтич носив натільний хрест, що часто передавався у спадок від діда-прадіда.

Шапка з хутра рисі з аграфом

Жупан з адамашку

«Право шаблі» при боці

ЧАРКА
Бенкет, розгульна пиятика супроводжувала побут вояків. А де бенкет — там і срібна чарка.

Класичне вбрання шляхетського стану складалося з коштовного жупана, досить вузьких штанів або ж широких шароварів східного крою, шапки з цінного хутра, прикрашеної аграфом з пір'ям чаплі, страуса або хижих птахів; чобіт модного жовтого, рідше червоного кольору; тканого пояса та металевого оздобного паса. Наш ротмістр стискає у руці важливий атрибут своєї влади — пірнач, або буздиган.

БУЗДИГАН
Пірначі, буздигани — ударний тип зброї східного походження, виконували до того ж роль символу влади. Такі самі символи використовували командири козацького війська. Буздиганом віддавалися команди на полі бою.

18

ОБЕРСТ ДРАГУНСЬКОГО РЕГІМЕНТУ

Реконструкція: **Пшемислав Шаєвський (Польща)**

Драгуни були своєрідним військом, «їздячою піхотою». Вважається, що вперше вправних піхотинців посадив на коней французький маршал Бріссак у XVI ст. Більшість драгунів коронного та литовського війська мали шапки замість звичних у Західній Європі крислатих капелюхів, а замість колетів вбиралися у жупани та плащі-«казаки». Драгунський оберст використовує західноєвропейський шолом, відомий як «паппенгаймер», з напотиличником, наушами та назальною пластиною для захисту обличчя. Його груди захищає сталева кіраса.

Назва «драгуни» походить від прапорців із зображенням дракона (французькою Dragon), що їх мали перші «кінні піхотинці».

Обмежувальний гвинт

Назальна пластина

БАНДОЛЕТ

Короткий карабін носили на «панталері», або «бандольєрі» — ремені через плече, тому такі карабіни називалися бандолетами. Ударно-кремінний замок використовувався рідше, ніж колісний. Драгуни доїжджали до противника верхи, а потім спішувалися і вели бій як піхота.

У прикладі бандолета зберігалися інструменти для чищення зброї, кремінці, папір на пижі та ін. Нерідко піхота й драгуни не могли вести вогонь, оскільки під час негоди порох замокав.

Футляр для дрібного інструменту в прикладі

ШАБЛЯ-«ГУСАРКА»

На відміну від західноєвропейських драгунів, що мали шпаги, драгунія Речі Посполитої була озброєна більш звичними шаблями. Драгуни ділилися на регіменти та компанії, командували ними оберсти (обершти, оберштери) — полковники.

Вістря шаблі

Литий орнаментальний декор

НАТІЛЬНИЙ ХРЕСТ
Натільний хрест — ознака віровизнання. Але релігійно байдуже вояцтво билося за тих, хто платив.

КАБЛУЧКА
Срібна каблучка з гербовим орлом — ознака відданості королю і Речі Посполитій.

Коронні драгуни майже не використовували захисні обладунки. Але оберст має шолом і кірасу.

Оберст-шляхтич у повному озброєнні має загрозливий вигляд. До озброєння драгунії входила вогнепальна зброя — пістолі, карабіни, бандолети.

РУКАВИЧКИ
Шкіряні рукавички — обов'язковий елемент екіпірування драгуна. Їх виготовляли з міцної волової шкіри.

Шкіряні штані

Палюх захищав великий палець

Шкіряний капшук

КАПШУК
Особисті кошти носили у шкіряному капшуку на поясному ремені. Виплата платні воякам була однією з функцій командувача. Невиплата «порцій» призводила до бунтів та послаблення дисципліни.

20 ПОЛЬСЬКА ГУСАРІЯ

Найдрожчою в утриманні та найгрізнішою частиною кінноти Речі Посполитої була гусарія — важкоозброєна елітна кіннота. Поява гусарії у війську Речі Посполитої сягає початку XVI ст., коли за прикладом сусідів зі Сходу — турецьких «делі», татарських вершників, балканських кіннотників — у військах Корони та Великого князівства Литовського з'явилися перші гусарські хоругви. Первісні реєстри гусарів, прийнятих на службу в Польщі та Литві, сягають 1500 та 1501 року. Аналіз імен перших свідчить, що вони мали угорське та балканське походження. Саме слово usar, gusar сербською означало «вільний юнак» і навіть «розбійник». Первісно легка, «летюча» кіннота протягом XVI–XVII ст. розвинулася у важкоозброєну елітну кавалерію, що вкрила себе славою на полях

ГУСАРСЬКІ ОБЛАДУНКИ
Варшавський Музей війська польського володіє великою колекцією гусарських обладунків.

Ю. БРАНДТ. ГУСАР. XIX ст.
Живописці історичного жанру XIX ст. зазвичай докладно і з любов'ю зображували усі подробиці одягу й обладунків героїв своїх картин, ґрунтуючись на речах з музеїв.

ГУСАРІЯ СЬОГОДНІ
Під час відтворення історичних баталій у наші дні гусари використовують списи тільки на показових виступах, оскільки ця зброя залишається смертельно небезпечною.

СВ. ЮРІЙ-ЗМІЄБОРЕЦЬ. УКРАЇНСЬКА ІКОНА 1624 р.
Для народів Європи Св. Юрій завжди був прекрасним лицарем. Художник початку XVII ст. намалював його так, як уявляв — у вигляді гусара в лускатому обладунку й шишаку.

битв європейського континенту. Дорожнеча обладунку, озброєння, екіпірування, вартість добрих коней-бахматів, розкіш сідел та збруї згодом призвели до того, що служба у гусарах перетворилася на привілей магнатерії та вищих щаблів шляхетського стану. Тож не дивно, що чисельно гусарія була найменшою часткою кінноти Речі Посполитої і становила не більше 2/5 її лав. Утримувати гусарські хоругви могли лише сам король, та представники найзаможніших магнатських родів.

Командували хоругвами ротмістри, їм допомогали намісники та поручники. Заможні шляхтичі складали категорію «товаришів», рицарів у первісному феодальному сенсі цього поняття, а супроводжували їх у бою «пóчтові» (від слова «почет») — слуги з числа біднішої шляхти.

Часто сідла та обладунки товаришів прикрашали леопардові й тигрові шкури. Озброєння гусара складали довгий спис, два пістолі в кобурахольстрах, довгий прямий палаш-концеж і шабля. Через подібність плитчастих обладунків до луски ракоподібних, повні лати йменували «рак», а простіші кіраси пóчтових, що не мали прикриття спини — «напівper».

Гусарія діяла у зімкненому строю, стремено до стремена. Стартувавши в атаку кроком, перейшовши на клус і лише в останню мить перед зіткненням з ворогом розігнавши коней у чвал, гусари наносили могутній удар по ворогові списами, оздобленими прапорцями. Гусари прокочувалися по розпорошеному шикуванню ворога, перешиковувалися і, добувши з піхов палаші, наносили другий разючий удар холодною зброєю.

Верхи на гарячих бахматах зі схиленими списами, оздобленими яскравими прапорцями, хоругви чисельністю 60–120 вершників наносили нищівний таранний удар по противникові, добиваючи його «концежами», топчучи кіньми. Крилатими гусар називали за дерев'яні напрямні з пір'ям хижих птахів, «крила», що кріпили або до задньої луки сідла, або до кронштейна на тильній стороні кіраси при парадах та урочистостях. Попри усталену думку, в бою гусарія таких крил не використовувала.

ТОВАРИШ ГУСАРСЬКОЇ ХОРУГВИ

● Реконструкція: **Лукаш Бічиньський (Польща)**

«Товариш» — майстер військової справи, рицар. У бою товариші гусарської хоругви ставали у перший шерег бойового порядку. Поверх розкішного шляхетського жупана гусар має латний обладунок, його голову захищає шолом-шишак. Товариш гусарської хоругви підперезаний дорогим шовковим поясом поверх шкіряного паса, до якого підвішено шаблю. Вояк елітного підрозділу міг дозволити собі шикарні чоботи-сап'янці з підборами, підкованими сріблом. Тогочасну моду заможної верстви на жовті чоботи зафіксовано історичними джерелами.

Шабля із закритою дужкою руків'я

Опліччя обладунку

Поясна сумка-шабельтас

Жупан з коштовної тканини

КІРАСА

Торс товариша гусарської хоругви захищала кіраса. Вона зазвичай складалася з двох половин для захисту грудей і спини, скріплених між собою на плечах і талії ремінцями. На тильній половині кіраси в середині XVII ст. зустрічаються по одному, інколи по два кронштейни для кріплення парадних «крил».

Застібки кіраси

На теренах Речі Посполитої чималим попитом користувалися зброя, обладунки та збруя, виконані кавказькими майстрами. Розкіш їх оздоблення дорівнювала надійності.

КАРВАШІ
Оздобні наручі-карваші північнокавказького або турецького типу захищали передпліччя, не заважаючи рухам рук. Внутрішній бік карвашів викладено червоним оксамитом, щоб уберегти рукав жупана.

Декоративне оздоблення обладунку

Застібка наруча

Оксамитовий спід карваша

У мирний час заможний шляхтич вбирався у розкішний двошаровий одяг згідно із «сарматичною» модою, яка докорінно відрізнялася від західноєвропейської. Поверх дорогого жупана він накинув підбитий хутром верхній одяг, а голову покрив шапкою, обороченою хутром сарни.

Хутряна оторочка шапки

Хутро — ознака заможності

ШОЛОМ-ШИШАК
За доби швидкого розвитку вогнепальної зброї лицарський шолом із забралом втратив актуальність. Забрало замінили козирок та назальна стріла: захист обличчя залишився, а поле огляду значно збільшилося.

Науші шолома-шишака

Срібний держак ложки

Шовковий підбій верхнього одягу

НАПЕРСНИЙ ОБРАЗ
У XVII ст. виникла мода носити на грудях образ покровительки Польщі Матері Божої Ченстоховської, який мав захистити і підтримати воїна-католика у бою.

ЛОЖКА
Срібну ложку з родовим гербом вояк-шляхтич носив у оздобному футлярі на поясі або за халявою чобота.

БОКЛАГА
Легка і надійна шкіряна боклага була необхідною супутницею вояка в поході. Залежно від уподобань та досвіду власника, у ній могла бути вода або міцний напій.

24

ЛАНОВИЙ ПІХОТИНЕЦЬ

Реконструкція:
Мацей Ястжембскі (Польща)

Польська піхота, утворена за угорським зразком у XVI ст., до 1650-х років називалася вибранецькою, тобто утвореною з селян та дрібної шляхти шляхом виставлення «вибранця» від певної кількості «димів». Від 1655 року польська піхота отримала назву «ланової», оскільки піхотинець виставлявся від «лану». Озброєння і одяг польської піхоти ґрунтувалися на угорській моді. Одяг жовніра складався з жупана й «делійки» або «катанки», оздобленої галуном на грудях. Колір жупанів і делій був переважно блакитний. Угорський головний убір — шапку-магерку (від мадяри, Magyar) успадкували й створені за угорським зразком формації польських піхотинців.

Магерка

Ґнотовий мушкет

Бандольєр з ладунками

Чоботи без підборів

Вишикувані в ряд за своїм десятником, вояки вели вогонь з мушкетів і відступали в тил свого ряду, даючи змогу іншим воякам стати на лінію вогню. Вибранецька піхота була порівняно малочисельною, зате найдешевшою для утримання.

Піхота діяла, вишикувана по хоругвах і ротах, що складалися з «рядів» на чолі із десятниками. Шикування у бойовий порядок добре видно на малюнку XVII ст.

БАНДОЛЬЄР

Через плече піхотинець носив бандольєр з 12 дерев'яними ладунками з пороховими зарядами, які вояки називали жартома «12 апостолами», сумочку для куль, кременців та пижу, а також ґніт, за допомогою якого діяв ґнотовий замок.

Так званий обозний ніж

Бандольєр

СПРАВЖНІЙ ВОЯК

На малюнку невідомого художника початку XVII ст. добре видно усі деталі одягу та амуніції піхотинця. Одне з популярних сполучень кольорів — блакитні жупани й делії з червоною підкладкою.

Піхотні підрозділи набирали їх командири — ротмістри згідно з королівськими «приповідними листами», тобто патентами на формування підрозділу. «Приповідні листи» обумовлювали не тільки основні засади служби, але й колір «барви» — спільної для всіх вояків моделі одягу, предтечі однострою.

Порохівниця

Сумочка для куль

Ємність для заряду

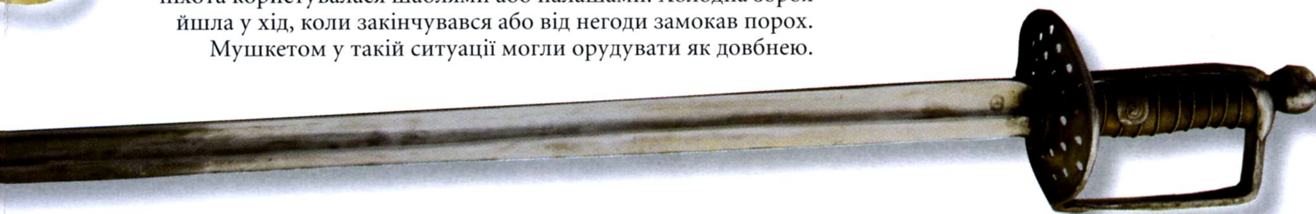
Ложе мушкета, скріплене з люфою окуттям

ҐНОТОВИЙ МУШКЕТ

Спочатку піхотинці були озброєні аркебузами з колісним замком, а згодом — ґнотовими мушкетами. На відміну від кінноти, для піхотинця вогнепальна зброя була основною. У другій половині XVII ст. піхоту озброїли бердишами.

ПАЛАШ

Західноєвропейські мушкетери мали шпаги, польська ж піхота користувалася шаблями або палашами. Холодна зброя йшла у хід, коли закінчувався або від негоди замокав порох. Мушкетом у такій ситуації могли орудувати як довбнею.

26

Неодмінна супутниця шляхтича — шабля при боці. «Право шаблі» обстоювали усі представники аристократії та професійного вояцтва, адже наявність шляхетної зброї виокремлювала їх у касту людей війни і влади.

НАМІСНИК

● Реконструкція:
Радослав Пиця (Польща)

Гусарський шишак

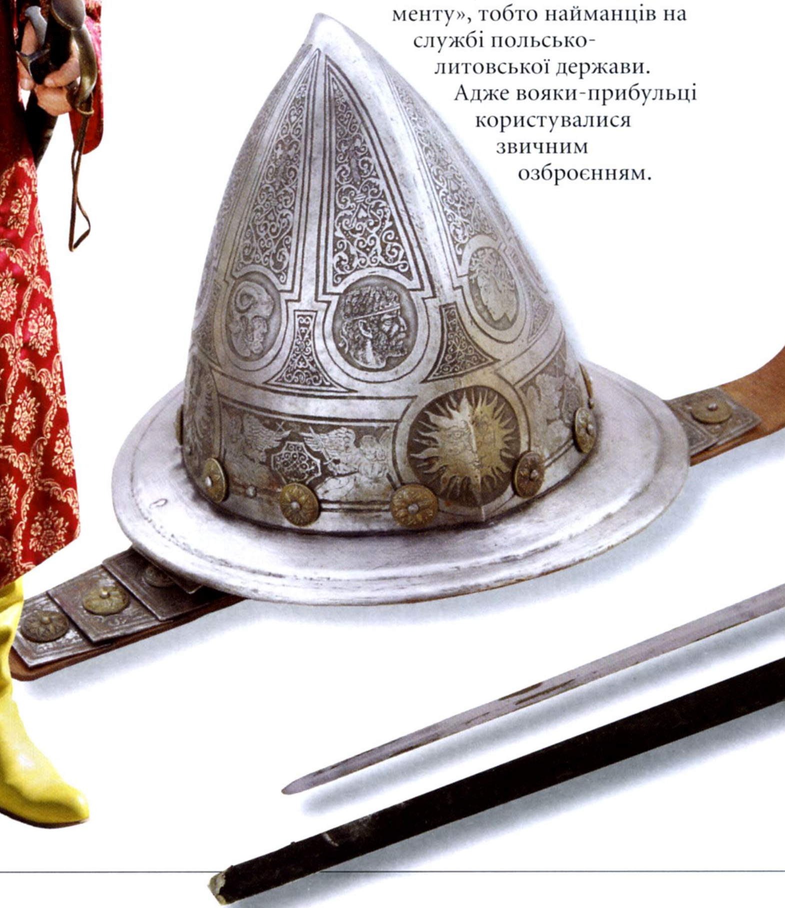
Палюх руків'я шаблі

Становий одяг — жупан

Гусарські чоботи на підборах

Намісник був другою посадовою особою військової ієрархії у кінних хоругвах війська Речі Посполитої. Часто-густо «шефами», ротмістрами були або самі магнати, або призначені ними високі достойники, тому безпосереднє командування підрозділом вони доручали намісникам. Ті, своєю чергою, здійснювали командування за допомогою поручника або декількох поручників. Намісник вбраний у дорогий жупан, підперезаний тканим поясом. Його торс захищає гусарський напівобладунок, а голову — шишак з подібною до давнього забрала широкою назальною стрілою. В руках намісника — бойовий молот-чекан.

ШОЛОМ
Під час бойових дій мушкетер змінював крислатий капелюх на багато оздоблений гравіюванням шолом-кабассет. Обладунки західноєвропейського типу набували популярності у Речі Посполитій під впливом піхоти «чужоземного автораменту», тобто найманців на службі польсько-литовської держави. Адже вояки-прибульці користувалися звичним озброєнням.

РЯДОВИЙ МУШКЕТЕР

- Реконструкція: **Фьодор Міхєєв (Білорусь)**

Всевладні литовські князі Радзивілли за віровизнанням були протестантами, тож радо брали на службу німців та швейцарців. Мушкетер регіменту Великого литовського гетьмана Януша Радзивілла носив пурпуен, штани-гайдавери, панчохи та черевики, головним убором йому слугував прикрашений пером капелюх. Озброєння вояка складалося з ґнотового мушкета та шпаги. Мушкетери становили 1/3 піхотних регіментів, вогнем прикриваючи фланги неповоротких формацій пікінерів.

Під час Визвольної війни під проводом Богдана Хмельницького війську Януша Радзивілла було доручено поліський та київський напрямок. Литовцям, хоч і з втратами, вдалося завдати козацьким військам низку поразок, а 1651 р. оволодіти Києвом.

Фетровий капелюх

Сукняний пурпуен

Сумочка для куль

Шпага та портупея

ЯНУШ РАДЗИВІЛЛ. ПОРТРЕТ XVII ст. Цей блискучий військовий та хитрий політик залишив по собі неоднозначну пам'ять. Поляки вважають його зрадником, а литовці й білоруси — борцем за незалежність Великого князівства Литовського.

28 УКРАЇНА І ТРИДЦЯТИРІЧНА ВІЙНА

ВОГОНЬ!
Поступове розуміння важливості щільного вогню піхоти на полі бою та її маневреності призвело протягом XVII ст. до поступового збільшення числа мушкетерів у піхотних формаціях, а у першій чверті XVIII ст. пікінери були вже анахронізмом.

С учасному українцеві кривава Тридцятирічна війна між католицькими й протестантськими державами, що палала по всій Європі з 1618 по 1648 рік часом здається низкою подій, що не стосувалися України. Насправді ж українські вояки брали у цій війні щонайактивнішу участь. Адже складні політичні стосунки воєнного часу спровокували низку локальних збройних конфліктів у різних куточках континенту, частина яких стосувалася безпосередньо нашого краю. Як піддані Речі Посполитої козаки брали участь у Смоленській війні 1632–1634 рр., у бойових діях 1635 р. на Балтиці уславилася флотилія козацьких чайок, а Хотинська війна 1621 р. відбувалася практично на кордонах українських земель і була виграна, по суті, силами запорожців.

Приклад мушкета

У битвах власне Тридцятирічної війни, що відбувалися в Центральній та Західній Європі, православні козаки-найманці завжди виступали на боці Католицької ліги проти протестантів. Це було природно, оскільки наймали їх у католицькій Речі Посполитій.

У ході Тридцятирічної війни відбувся величезний прогрес у військових науках, а станові армії майже у всій Європі змінилися дисциплінованим професійним військом. Козаки, що брали участь у боях на різних театрах війни, отримали найновіший військовий досвід, який невдовзі ефективно застосували під час Визвольної війни під проводом Богдана Хмельницького.

Бойові дії у Центральній та Західній Європі за участю українських військ

1619	Диверсійна діяльність лісовчиків у Трансільванії на користь польсько-німецької-габсбурґської коаліції проти сил Габора Бетлена
1619	Битва під Гуменним (Словаччина) на боці Габсбургів проти угорців Дьєрдя I Ракоці
1620	Битва на Білій горі. Козаки на боці Речі Посполитої проти чехів та угорців
1620	Похід козаків-лісовчиків у складі цісарського війська на Рейн
1623–1626	Участь найманих козацьких підрозділів у походах на території Моравії, Німеччини, Ломбардії, Східної Прусії
1631	Загін з 2 тис. козаків бере участь у бойових діях в Сілезії в складі армії герцога Валленштайна
1633–1634	Козацький загін воює у Люксембурзі
1636	Козацькі загони воюють у Франції

Тридцятирічна війна — час масштабних битв багатотисячних армій, у яких значну роль відігравала озброєна мушкетами піхота. Одним з видів ведення вогню був «караколь» (від латинського «слимак»), коли вистріливши свої заряди перші в ряду вояки відступали в тил, а їхнє місце займали наступні стрільці, у той час як перші ладували зброю і знову готувалися до пострілу. Капрали та досвідчені вояки слідкували за рівнянням у строю. Таким чином, незважаючи на тривалість перезарядки, можна було вести щільний вогонь.

ПРАПОРОНОСЕЦЬ

Реконструкція:
Ріхард Черні (Чехія)

Прапороносець «Червоного регіменту», що складався з чехів-протестантів на службі у шведського короля, одягнений у білу лляну сорочку, пурпуен (куртку з розрізними рукавами на ґудзиках) та короткі штани кольору свого підрозділу. На голові у нього — прикрашений перами крислатий фетровий капелюх, на ногах — панчохи та шкіряні черевики. На полі бою прапор позначав місце перебування командувача. Для захисту прапора, що був символом підрозділу, прапороносець озброєний шпагою.

«КОЛЬОРОВІ» ПІДРОЗДІЛИ
У шведському війську короля-полководця Ґустава-Адольфа II часів Тридцятирічної війни уперше з'явилися зародки одностроїв, тобто уніфікації одягу вояків певних підрозділів за кольором одягу або прапорів. Тому регіменти стали йменувати «Червоними», «Синіми», «Сірими», «Жовтими».

Древко прапора

Прикрашений перами капелюх

Розрізний рукав пурпуена запинався на ґудзики

РЕМБРАНДТ. ЛІСОВЧИК. 1655 р.
Великий голландський художник на власні очі бачив найжорстокіших вояків Тридцятирічної війни — лісовчиків. Ці підрозділи найманої легкої кінноти називалися за іменем свого першого командира Олександра Лісовського. Набирали їх у Речі Посполитій з відчайдухів різного походження та віровизнання з бойовим досвідом: козаків, шляхтичів, кримінальних елементів. Лісовчики зазвичай виконували розвідувальні та диверсійні завдання у тилу супротивника, пересувалися швидко і непомітно (випадкових свідків своєї присутності вони просто вбивали), а билися з відчайдушною хоробрістю.

НІМЕЦЬКА ПІХОТА

Тридцятирічна війна призвела до появи величезної кількості професійних солдатів, які заробляли собі на прожиток виключно військовим ремеслом. Із закінченням бойових дій вони залишилися без роботи. Але владарі європейських держав вже зрозуміли користь від професійної регулярної армії, тож радо наймали солдатів на службу.

У першій половині XVII ст. відбувалося реформування війська Речі Посполитої, і у його складі з'явилася піхота іноземного типу. За слов'янською традицією усіх, хто не розмовляв мовою країни перебування на службі, іноземців, вважали «німими», німцями, хоч і не обов'язково найманці дійсно були німецького походження. Більше того, лише командний склад «німецької піхоти» складався з іноземних найманих офіцерів — німців, голландців, французів, шотландців, англійців, а рядових набирали з місцевих селян і зубожілої шляхти. Команди ж подавалися німецькою мовою. 2/3 регіменту на чолі з оберстом становили пікінери, озброєні довгими піками та шпагами, обтяжені захисними обладунками та шоломами-моріонами. Решту складали мушкетери, озброєні ґнотовими мушкетами та шпагами. Регімент ділився на «компанії» — роти під командуванням капітанів. Формації піхоти такого типу використовували у бою голландські або шведські бойові порядки, принципи шикування яких було вироблено у війнах другої половини XVI — першої половини XVII ст. Під час бою центр піхотного підрозділу утворювали пікінери, а мушкетери розташовувалися на флангах. Барабанщики відбивали ритм кроку піхотинців, хоча в ногу вони не пересувалися.

НАВЧАЛЬНИЙ ПОСІБНИК
Великі армії вимагали організованого навчання солдатів, тому з'явилися друковані інструкції для мушкетерів. Ладування мушкета було складною операцією, що складалася з 12–16 прийомів, а на полі бою лише добре навчені мушкетери могли вести масований вогонь.

Військові трактати XVII ст. рекомендували мушкетерам стріляти з мушкетів до останньої можливості, а потім добувати гору над ворогом за допомогою шпаг, ножів і навіть користуватися у рукопашній бійці бандольєром з порожніми ладунками. Особливі фехтувальні вміння не вимагалася.

ШПАГА
Ця холодна зброя з прямим клинком була полегшеним нащадком лицарського меча. На відміну від останнього шпага — не символ шляхетного походження, а зброя простого солдата.

«СІРИЙ» МУШКЕТЕР

Реконструкція:
Марек Пшеніца (Чехія)

Вояк «Сірого регіменту» одягнений у пурпуен та широкі штани відповідного кольору. Біла сорочка з простим широким відкладним коміром — данина протестантській моді, яка підкреслено заперечувала розкіш. На ногах у мушкетера — чоботи-ботфорти з широкими клапанами. Ця назва походить від французького bottes fortes — міцні черевики. Справді, міцність взуття була особливо важливою для піхотинця. Крислатий капелюх прикрашають страусові пера, колір яких зазвичай відповідав кольору одягу. Озброєння складають ґнотовий мушкет і шпага, через плече — бандольєр з ладунками.

Бандольєр та порохівниця

Міцне взуття піхотинця

Мушкет

ВСЕ З СОБОЮ
Попри наявність обозів, солдат все необхідне носив з собою, використовуючи різноманітні поясні сумочки, торби, гаманці для мізерної платні. Європа тремтіла від голодної сваволі «людей війни».

МУШКЕТЕРСЬКИЙ ОФІЦЕР

Реконструкція:
Йозеф Лангр (Чехія)

Піхотний офіцер «Червоного регіменту» грізного шведського війська одягнений у пурпуен, поверх якого накинув короткий плащ-«казак». Груди офіцера захищає кіраса. Офіцерський тканий пояс-шарф — додаткова ознака чину. Зазвичай офіцер мав лише холодну зброю — шпагу, палаш або й шаблю. Символом влади, інструментом командування у бою слугує древкова зброя — протазан. Під час бою, у диму й гуркоті стрілянини протазаном вказували напрямок руху, вирівнювали стрій. Офіцерами піхоти, зокрема, мушкетерів були різноплемінні дворяни, що наймалися у військо та формували регіменти шляхом вільного вербунку.

ПРОТАЗАН
Списами, «робоча» частина яких складалася з пера та леза-залізця у формі півмісяця, билися німецькі селяни під час війн доби Реформації. Згодом протазан був зброєю ландкнехтів, а на рубежі Нового часу став церемоніальним атрибутом: символом влади та інструментом командування на полі бою.

Пояс-шарф

Древко протазана

Чоботи зі штабель-манжетами

Гарда шаблі

Портупея та піхви шаблі

ШПАГА
Коли долю війни почала вирішувати не лицарська кіннота, а озброєні вогнепальною зброєю піхотинці, на зміну важкому мечу прийшла шпага з вузьким лезом, якою було зручно і рубати, і колоти. Оскільки від латних рукавиць довелося відмовитися, а руку фехтувальника під час двобою треба було якось захищати, шпага отримала розвинену гарду.

РЯДОВИЙ МУШКЕТЕР

● Реконструкція:
Павел Коштял (Чехія)

«Червоний» мушкетер одягнений у пурпуен поверх лляної сорочки, широкі штани до колін, панчохи та шкіряні черевики. На голові крислатий фетровий капелюх. Від негоди солдатів зазвичай прикривали накидки-«казаки» та плащі-опанчі. Інструментом професійної діяльності вояка слугує ґнотовий мушкет, на випадок рукопашної сутички він має при боці шпагу. Утримання мушкетерів, попри позірну коштовність вогнепальної зброї, обходилося набагато дешевше, ніж пікінерів, бо вони майже не мали дорогого захисного спорядження.

Підрозділи піхоти на марші супроводжували величезні обози, дрібні торгівці-маркітанти, мародери, голодний простолюд та повії. Просування війська XVII ст. порівнювали з налітом сарани. Офіцерська честь цінувалася, але порядність щодо мирного населення траплялася рідко. Втім, частина військових дотримувалася кодексу честі офіцера й дворянина. У битві під Батогом 1652 р. саме німецькі піхотинці на чолі з офіцерами билися до кінця проти переважаючих сил козаків і татар і склали голови, вірні присязі й контракту.

Сукняний пурпуен

Бандольєр з ладунками

Черевики на шкіряних шнурках

Форкет — підставка до мушкета

Мушкетер тримає у руці ладунок

Мушкетер насипає порох на пановку зброї

На малюнках з військового трактату «Kriegskunst zu Fuss» 1615 року видання показано різні стадії ладування мушкета.

ФОРКЕТ

Стріляючи з важкого мушкета піхотинці використовували форкет — підставку з рогулькою, на яку клали ложе зброї, щоб покращити прицілювання. Шведи використовували «шведське перо» — форкет зі сталевим загостреним прототипом майбутнього багнета.

34 МОСКОВСЬКЕ ЦАРСТВО

Стосунки українського війська з різними військовими утвореннями Московського царства у XVII столітті були надзвичайно строкатими. У перші десятиліття, за доби Смути, українські підрозділи брали активну участь у польських вторгненнях у Московське царство і спробах посадити на престол Лжедмитрія I і Лжедмитрія II та подальших збройних конфліктах між двома державами. В той самий час дві степові вольниці, Військо Запорозьке та Військо Донське не надто зважали на події у великій політиці й протягом усього століття залишалися союзниками або принаймні дотримувалися нейтралітету.

Після укладення Богданом Хмельницьким Переяславської угоди з Московським царством, російське військо стало союзником українського у війні з Річчю Посполитою і залишалося ним до смерті гетьмана. По смерті Богдана козацька старшина спробувала розірвати союз з Московським царством і сповістила про це у досить жорсткий спосіб: у битві під Конотопом було знищено цвіт московського війська. Але згодом частина старшини з військом повернулася під царську руку і протягом доби Руїни та подальших років виступала і проти армії Речі Посполитої (до якої входили козаки, що обрали своїм сюзереном польського короля), і проти турецької армії (на її боці певний час виступали ті українські вояки, що визнали зверхність турецького султана), і проти татар.

Наприкінці XVII століття союзні армії Гетьманщини та Московського царства здійснили низку вдалих походів на турецькі укріплення в пониззі Дніпра та на Азовському узбережжі.

Л. ТАРАСЕВИЧ. ОБЛОГА КИЗИКЕРМЕНА. ГРАВЮРА 1695 р.
Попри алегоричність твору з царем Петром у кареті та гетьманом Мазепою верхи перед брамою міста, на гравюрі можна знайти чимало реалістичних подробиць: козаки у чайках, що атакують фортецю з моря; артилерійські батареї, що залпами проламують мури; табірні шатра й архітектурні деталі фортеці.

НЕВІДОМИЙ ХУДОЖНИК. «КАПІТУЛЯЦІЯ МИХАЇЛА ШЕЇНА ПІД СМОЛЕНСЬКОМ». XVII ст.
У 1632 р. російське військо під орудою Михаїла Шеїна спробувало відбити прикордонне місто, що на той час належало Речі Посполитій. На допомогу обложеним виступило 15 тис. коронного війська і 12 тис. козаків, і Шеїн капітулював.

Гравюра з альбому австрійського посла барона Августа Мейерберга (посольство 1661–62 рр.) зображує московського стрільця у повному озброєнні. На гравюрі напис: «Стрілець альбо ж солдат гвардії».

Шкіряний пояс, обшитий тасьмою

Сталевий клинок

Піхви з вощеної шкіри

Шкіряна калитка

КОЗАЦЬКИЙ ПОЯС

Обшитий дорогою парчевою тасьмою пояс донського козака виконував одразу декілька функцій. Він слугував наочною декларацією «вояцького щастя» (так у XVI–XVII ст. називали вміння вояка взяти багату здобич) і, відповідно, хоробрості. Мав пояс і практичне застосування: до нього підвішували гаманець, ніж та різні дрібнички.

«...Ми... бачили... охоронців царської величності, котрих... було до шести тисяч чоловік... Як у молодших, так і у вищих були шнури на їхніх каптанах, що були більші чи менші, скромніші чи дорожчі, дивлячись по чину. Полки... мали кожен свій колір... були зелені, інші жовті, сірі, білі, сині, червоні, фіолетові, були і різнобарвні... Деякі роти носили бердиші, інші мушкети й бердиші, треті — списи. У кожної роти була польова гармата... дбайливо відлита» — писав про стрільців Балтазар Койет.

Історія військових стосунків з українцями

Козаки за Московське царство — Козаки по обидві воюючі сторони — Козаки проти Московського царства

1604–1618	Походи козаків з військом Речі Посполитої проти Московського царства за доби Смути в Московії
1610	Битва під Клушиним. Козаки на боці Речі Посполитої проти військ Московського царства
1626	Спільний похід донських і запорозьких козаків на турецьку фортецю Азов
1632–1634	Участь козаків у Смоленській війні проти Московського царства на боці Речі Посполитої
1634	Спільний похід донських і запорозьких козаків на турецьку фортецю Азов
1637	Донські і запорозькі козаки взяли турецьку фортецю Азов і утримували її до 1642 р. (так зване Азовське сидіння)
1659	Конотопська битва. Армія гетьмана Івана Виговського в союзі з татарами і поляками проти армії Московського царства
1660	Битва під Чудновом. Козаки під проводом Івана Виговського в союзі з поляками проти козаків під проводом Юрія Хмельницького в союзі з московитами
1662	Битва під Бужином. Козаки під проводом Юрія Хмельницького в союзі з татарами проти козаків під проводом Якима Сомка в союзі з московитами
1664	Оборона Глухова козаками під проводом полковника Василя Дворецького в союзі з московитами / облога Глухова козаками під проводом гетьмана Павла Тетері в союзі з поляками
1677	Перша оборона Чигирина. Козаки з московськими ратними людьми проти турків
1678	Друга оборона Чигирина. Козаки з московськими ратними людьми проти турків
1694	Спільний похід донських і запорозьких козаків на Перекоп
1695–1696	Азовські походи козаків на чолі з гетьманом Іваном Мазепою та полковником Яковом Лизогубом з московським військом проти турків, взяття фортець Кизикермен, Тавань, Азов

АРМІЯ МОСКОВСЬКОГО ЦАРСТВА

У XVII столітті армія Московського царства складалася з трьох родів військ: кінноти, піхоти і артилерії. Усе військо поділялося на «старий стрій» — підрозділи, що існували в російській армії здавна, та «новий стрій», тобто полки, створені за європейським зразком у ході Смоленської війни. Смута й інші конфлікти з Річчю Посполитою внесли корективи у спосіб буття російських воїнів. «Старий стрій» (помістна кіннота, стрільці, козаки) запозичив риси західних армій: тактику, організацію, покращене стрілецьке озброєння. Натомість «новий стрій» — рейтари, драгуни, солдати — адаптувався до умов східноєвропейських війн, засвоїв досвід «старого строю» і навчився на рівних битися і з татарською кіннотою, і з польськими гусарами.

Кіннота у Московському царстві була елітарним родом військ, у ній прагнули служити люди шляхетного походження. Найпрестижнішою була служба у дворянських сотнях, до яких поміщик з'являвся на коні, в обладунках, при зброї і з озброєним почтом. Вояк дворянської сотні мав можливість отримати більше земель і підвищити свій соціальний статус. У бою російські дворяни зазвичай переважали ногайців, билися на рівних із польськими панцерними та шведськими рейтарами, але програвали польській гусарії.

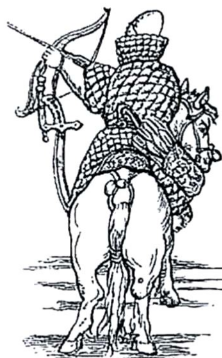
Оскільки царські воєводи з об'єктивних причин не могли довести підготовку дворян до рівня гусарії, головну увагу було приділено створенню «стрілецької» кінноти. Так з'явилися драгунські й рейтарські полки «нового строю». Ці підрозділи набирали із малоземельних чи безземельних дворян, городових козаків та вільних селян. Іноземні військові (голландці, шотландці та ін.) служили в рейтарах і драгунах офіцерами.

Озброєний списом російський дворянин-кіннотник

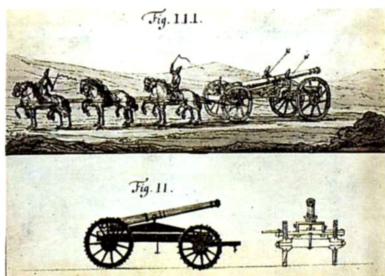

Дворянин-кіннотник у тягиляї (товстому стьобаному каптані)

Кіннотник з саадаком

ДВОРЯНСЬКА КІННОТА
Дворяни зустріли XVII ст. в обладунках XVI ст., які ми бачимо на малюнках з книги Сигізмунда Герберштайна «Записки про Московські справи» 1556 р. Та протягом століття у ході битв комплекс озброєння дворянських сотень повністю змінився. Місце тягиляїв і саадаків посіли кіраси й карабіни.

ЕРІК ПАЛМКВІСТ. ВЕЛИКА ГАРМАТА. 1674 р.
Артилерія Московського царства складалася з полкової, фортечної і «Большого Наряда». Гармаші «Большого Наряда» носили сині каптани і «алами» — нагрудники у вигляді левової морди з гарматою в зубах або орла з гарматою й скіпетром в лапах. Полкові гармаші носили одяг своїх підрозділів, а городові — цивільний одяг.

Гармаш московського стрілецького приказу

Легкі гармати-дробовики, що стріляли дробом (так у Московському царстві називали картеч) та січеним залізом, активно використовувалися піхотою проти кінноти.

1-фунтова польова гармата

Окремими загонами прибували на службу служилі татари (касимовські та ін.), калмики й донські козаки.

Піхоту російського царя складали стрільці, серед яких виділялися московські, та солдати «нового строю». Стрільці городової служби мешкали у гарнізонах, користувалися привілеями і підлягали городовим воєводам. Залежно від регіону вони або виконували поліцейські функції (у Володимирі), або охороняли кордони (у Пскові, Казані). Московські ж стрільці складали окремий корпус суто військового призначення. Стрілецька служба було довічною і спадковою, тож стрілець був професійним солдатом. Але царський уряд гостро потребував численної піхоти, тож створив солдатські полки «нового строю», які підчас війни набирали з селян. Наприкінці 50-х років XVII ст. було створено Виборні солдатські полки, до яких набирали досвідчених і заслужених солдатів. Виборні полки прирівнювалися до московських стрільців.

Головною силою російської піхоти було вміння вести чіткий і влучний залповий вогонь. Досвід багатьох битв примусив відмовитися від поширених у Європі пік на користь рогаток — загород для захисту від ворожої кінноти — та озброїтися ручними гранатами. До холодної зброї — уславлених бердишів — піхотинці бралися тільки у крайньому випадку.

Артилерія завжди підтримувала піхотинців. Полкова артилерія, що складалася з легких «дробовиків», зазвичай розташовувалася в інтервалах між підрозділами або перед лавою. Середня й важка, особливо обложна, артилерія була напряму підпорядкована воєводам і виконувала задачі загальноармійського рівня.

Обоз російської армії обслуговували холопи (кріпаки) дворян і «посоха» (набрані на службу селяни), озброєні холодною зброєю. Часто обоз ставав фортецею для піхоти й гармашів. Під захистом рогаток і возів російські вояки засипали ворогів кулями, гранатами і шротом.

Піхота Московського царства у битві на ріці Баса 1660 року для захисту своїх позицій застосовувала рогатки. Їх конструкцію описав учасник подій, шляхтич Якуб Лось: «…На їх лівому крилі самої тільки кінноти (як ми від «язиків» довідалися) дев'ять тисяч стояло, і регіментів п'ять піхоти, яка мала новий засіб проти нападу і прориву. Засіб був такий: мали вони з сухої ялинової деревини жердини на кшталт тих, що їх до ніг в'язнів приковують, але ті жердини були шість ліктів завдовжки, а через кожні півлікття просвердлено дірку, крізь яку просунуто кілочки на ремінцях для закріплення надзвичайно довгих пік, навмисне для цього виготовлених. От цими жердинами й піками кожна піхотна баталія себе оточила, і звичайними рядами, поставивши наперед пікінерів, вони стримували наступ наших вогнем, не турбуючись, що їх прорвуть».

38 МОСКОВСЬКІ СТРІЛЬЦІ

Московські стрільці на марші

У середині XVII століття московські стрільці складали окремий корпус всередині стрілецького стану. Організаційно вони були поділені на прикази (полки), очолені головами (полковниками) та полуголовами (підполковниками-майорами). Кожен приказ своєю чергою ділився на сотні (роти), якими командували сотники (капітани). У кожній сотні було дві п'ятидесятні (взводи), очолені п'ятидесятниками. Стрілецьких офіцерів від голови до сотника призначав своїм указом цар, оскільки голови, полуголови та сотники були дворянами і служили за свої маєтки. П'ятидесятників обирали рядові стрільці з-поміж найдосвідченіших десятників (чотарів), або рядових стрільців.

У 1654–1667 роках існувало 24 прикази московських стрільців. Протягом війни з Річчю Посполитою, Швецією та Кримським ханатом чисельність вояків у приказах не була сталою. На початку війни усі прикази, крім привілейованого Стременного, налічували по 300–500 чоловік особового складу. Стременний приказ, укомплектований найдосвідченішими стрільцями, своєрідна еліта еліт, був особистою охороною царя й налічував 1000 чоловік. У 1660-ті роки чисельність стрільців у московських приказах зросла. Стременний приказ збільшився до 1200–1500 чоловік, перші 10 приказів стали тисячними, інші 10 збільшили чисельність до 500–700 стрільців у кожному. Московські стрільці регулярно проходили вишкіл за правилами європейської піхотної тактики.

Усі стрільці мали привілеї: податкові пільги, царську платню, судовий імунітет. За будь-які звинувачення, окрім «разбойных и татиных дел» (тобто грабунку й крадіжки), стрільця міг судити лише його начальник. Царську платню хлібом і грішми отримували тільки московські стрільці, городові стрільці замість цього отримували земельні наділи в містах.

У ході війни з Річчю Посполитою розвинулася та зміцніла система соціального забезпечення стрільців. Царський уряд надавав регулярну допомогу сім'ям загиблих, викуповував полонених, організовував лікування поранених та виплати скаліченим. Пільги, привілеї та платня забезпечили безумовну вірність московських стрільців царю, їхню стійкість та надійність на полі бою. У війнах московські стрільці завжди були на найважчих та найнебезпечніших ділянках бойовища, несли значні втрати, але майже ніколи не здавалися у полон і не рятувалися втечею.

Бронзовий московський каламар XVII ст.

МОСКОВСЬКІ СТРІЛЬЦІ
Малюнок з альбома Еріка Пальмквіста (1672–73 рр.)

ШАБЛЯ
Московські стрільці озброювалися шаблями (переважно польського типу) лише для урочистих церемоній — супроводу царя, несення варти в Кремлі тощо.

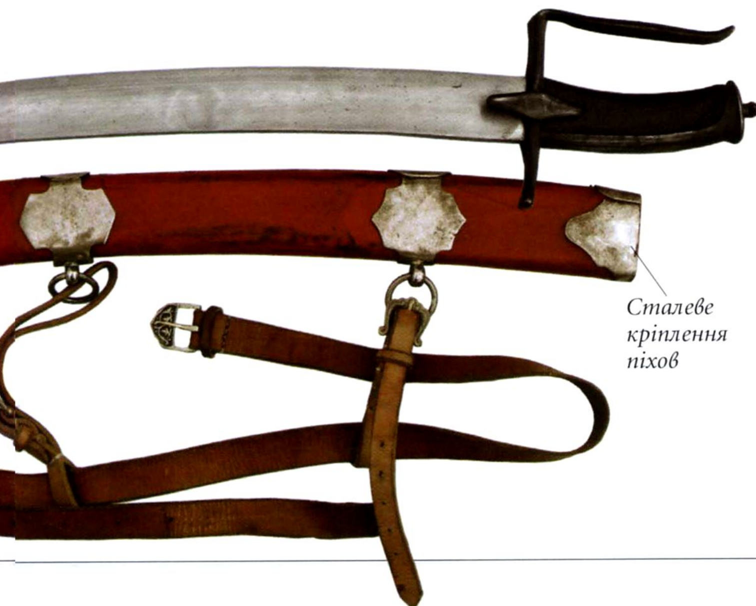
ПОЛУГОЛОВА МОСКОВСЬКИХ СТРІЛЬЦІВ

Реконструкція:
Андрєй Афанасьєв (Росія)

Служба у московських стрілецьких приказах була почесною для нетитулованого дворянина, оскільки відкривала дорогу до царського двору, давала нагоду відзначитися у походах. Полуголова (майор/полковник) не тільки командував стрільцями. Старші стрілецькі офіцери виконували відповідальні царські завдання: контролювали збір податків, розбирали складні судові справи та ін. Знаком «царської служби» були вишита перлами на шапці корона і протазан. Шовкова шапка з соболиним хутром, шовковий каптан із золотими ґудзиками, дорогі «казанські» чоботи й шабля вказували на достаток і дворянський статус.

«ГОСУДАРЕВО СЛУЖИЛОЕ ПЛАТЬЕ»
Однострій старших стрілецьких офіцерів шили з коштовних шовків та оксамитів, прикрашали золотими ґудзиками. Колір офіцерських каптанів з англійського сукна повністю збігався з кольором одягу стрільців їхнього приказу.

Сталеве кріплення піхов

«… вилазку мав очолити підполковник; кинули жереб, випало Іллі Дурову. Вирядили 200 чоловік у найкращому спорядженні з кожного приказу (московських стрільців) і 800 козаків під орудою двох підполковників. …Опівдні вони виступили, озброєні бердишами та напівсписами, і так рішуче, що 24 турецькі хоругви кинули траншеї й апроші та побігли до своїх гармат. У вилазці було забито декілька сот турків, а з обложених — 26 і… вдвічі більше поранено — писав про оборону Чигирина Патрік Гордон.

Оксамитова шапка

На протазанах стрілецьких командирів часто гравіювали царського двоголового орла як знак належності до «Государевої служби».

«Служилий» каптан

Протазан

40

МОСКОВСЬКИЙ СТРІЛЕЦЬ

Боброва околиця на шапці

Ремінь ташки і бандольєр

Сукняний каптан

● Реконструкція:
Алєксєй Сергєєв (Росія)

Спорядження московського стрільця відрізнялося від спорядження інших підрозділів російської піхоти добротністю та якістю. Лише стрільці та солдати Виборних полків мали привілей носити каптани з дорогого кольорового сукна (зазвичай голландського або англійського виробу). Такий каптан — «Государево служилое платье» — видавався кожному стрільцеві щороку. Взимку стрільці носили шубні каптани.

Початково озброєння стрільця складали легкий ґнотовий мушкет і шпага. В ході війни 1654 року шпаги було замінено на більш ефективні, надійні й недорогі бердиші.

РУКАВИЧКИ
Шкіряні рукавички були необхідним атрибутом стрільців — вони захищали руки від порохової іскри та палаючої селітри ґноту, вбирали піт і давали змогу міцніше тримати зброю. Часом стрільці вдягали рукавички для параду — «посольської зустрічі».

Стрілецька стійкість та бойовий вишкіл часто бували запорукою перемоги усієї російської армії. У битві при Верках (нині район Вільнюса Вяркай) 1658 року два московські стрілецькі прикази, вчасно введені у бій Юрієм Долгоруковим, вирішили долю битви, у якій було розбито литовське військо, а литовський польний гетьман Вінценти Госєвський потрапив у полон.

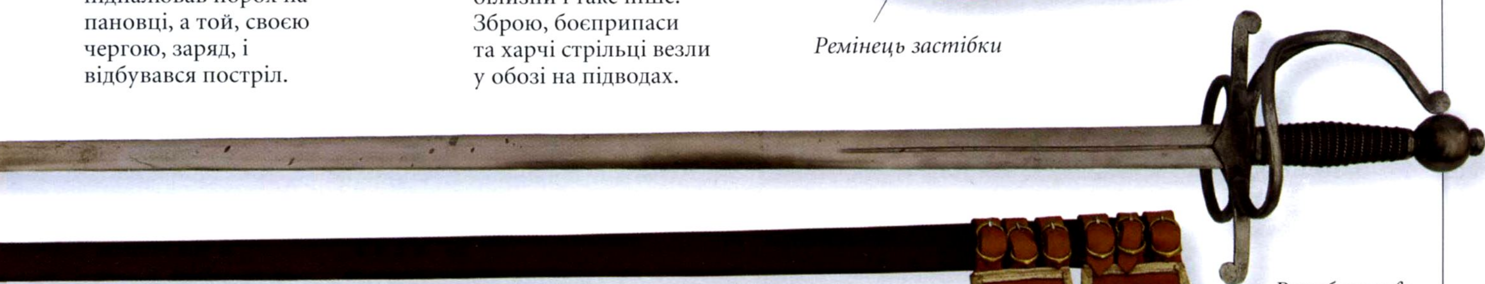

НАТРУСКА
У натрусці стрілець зберігав «порохову м'якоть» — дрібно розмелений порох. Дрібно мелений порох сипали з натруски на пановку. Ґніт підпалював порох на пановці, а той, своєю чергою, заряд, і відбувався постріл.

ТАШКА
У сумці-ташці вояк зберігав необхідні у повсякденному житті особисті речі та посуд — ложку, корець, зміну білизни і таке інше. Зброю, боєприпаси та харчі стрільці везли у обозі на підводах.

Виробництво шпаги було дешевшим за виробництво шаблі. У тульських і каширських зброярнях Петра Марселіса виробництво клинка шаблі коштувало стільки ж, скільки ціла шпага разом з піхвами — 20 алтин. Сталь і деталі ефесів Росія купувала у Швеції, а готові шпаги — в Голландії.

ШПАГА
У XVII ст. шпаги були звичною поясною холодною зброєю піхотинців у більшості армій Європи. У озброєнні московських стрільців шпаги замінили на шаблі у 1640-х роках і залишалися у використанні до 1680-х.

ҐНОТОВИЙ МУШКЕТ
Полегшений голландський мушкет моделі початку 1640-х років з ґнотовим замком був на озброєнні російської піхоти протягом 1640–1680-х років. Великі партії цієї зброї царські «комісаріюси» закуповували у кращих зброярнях Голландії, Німеччини, Швеції.

Ґнотові мушкети були надійніші за зброю з ударно-кремінними замками, оскільки давали менше осічок, завдяки чому стрільці могли вести чіткий залповий вогонь. В умовах піхотної тактики XVII ст. саме це було визначальним для оцінки якості зброї. З мушкетів з ударно-кремінними замками до середини XVII ст. стріляти залпами було неможливо.

На одному з давніх бердишів розміщено напис «ЗРИ, СМОТРИ, РУБИ И НЕ ПРОСПИ»

Сталевий клинок

Руків'я з кості

ПОЯСНИЙ НАБІР
Шкіряний пояс з ножем, сумкою-калитою і гаманцем був і елементом спорядження, і частиною повсякденного одягу московського стрільця.

Отвори для полегшення ваги бердиша

БЕРДИШ
Російська піхота озброювалася бердишами починаючи з 1656 р. аж до кінця XVII ст. Існувало два основні різновиди цієї древкової зброї: з лезом-напівмісяцем і лезом-пером. Леза бердишів часто прикрашали гравіюванням на міфологічні сюжети або геральдичними композиціями.

Шкіряний гаманець

ШОВКОВИЙ КИСЕТ
У ошатному гаманці-кисеті зі східного шовку стрілець зберігав невеликі суми грошей та різні дрібнички, гребінець, кресало, копоушку (різьблену паличку для чищення вух).

Подвійний гребінь — для зачіски і бороди

Московські стрільці активно використовували привілеї свого стану у податках й торгівлі. Про них заздрісно казали: «Стрелец стреляет, да о мошне не забывает», «Стрелец — что купец, оплошного ищет».

ТКАНИЙ ПОЯС
Пояси з тканої тасьми були популярні в Росії XVII ст., їх носили усі стани суспільства. Дорогі пояси були шовкові, дешевші з шерсті й льону.

Пояс з волової шкіри

ШУБНИЙ КАПТАН

Теплий овечий кожух, критий сукном або киндяком (цупкою бавовняною тканиною) називався «шубний каптан» і входив у стрілецьке «Государево жалованье» (тобто у царську плату за солдатську службу) як частина уніформи. Шубний каптан міг мати будь-який колір, оскільки цей одяг не шили індивідуально, а закуповували вже готовим.

У битві 1660 року на річці Баса російські стрільці вели такий щільний мушкетний вогонь, що від порохових іскор спалахували бандольєри та шубні каптани. Шляхтич Якуб Лось згадував, що бачив чимало обпалених шубних каптанів на землі.

Овече хутро

«КАВАРДАК»

У XVII ст. в Росії словом «кавардак» позначали не розгардіяш, а поживну страву східного походження. Для приготування кавардаку було потрібно 1 кг баранини або баранячих субпродуктів, 350 г курдючного сала, 200 г цибулі, сіль, перець, зелень. М'ясо нарізали кубиками, солили, перчили й обсмажували на курдючному салі до утворення рум'яної скоринки; додавали шинковану цибулю й смажили все разом. Далі додавали трохи води або бульйону й тушкували до готовності. (Рецепт подано за книгою Лазерсон И. Казахская кухня. — М.; СПб., 2005). Стрільці заливали готовий кавардак баранячим жиром і брали у похід як концентрат. Розтоплений смалець зберігав страву навіть у спеку й був непоганою приправою до пшоняної, гречаної чи вівсяної каші.

Різьблена архангельська ложка

ПОСУД

Стрільці в поході їли зі спільного казана (одного на кожну десятою), тому індивідуальних мисок ніхто з собою не возив. Весь набір посуду складали корець, ложка і фляга.

РАЦІОН СТРІЛЬЦЯ

Для Київського походу 1674 року на кожен стрілецький приказ було видано «круп овсяных на десять человек по четверику и тово двадцать семь чети без полуосьмины да им же на больных стрелцов по десяти ведер на приказ збитню… да им же по полуосьмине на десяток и тово пятьдесят три чети с осьминою…». У два прикази з трьох, що брали участь у поході, було також видано «…по четверику человеку сухарей… на оба приказа десеть пуд масла каровья да на десяток по полуосьмине круп овсяных по четверику толокна по ведру кавардаку…». Крім того, стрільцям також видавали вино, оцет, сіль і сушену рибу.

44

ДОНСЬКИЙ НАКАЗНИЙ ОТАМАН

Реконструкція:
Алєксєй Новіков (Росія)

Шапка з хутряною околицею

Шовковий каптан

Берендейка — російський бандольєр

«Старий» донський козак був універсальним воїном, він міг успішно битися і як кіннотник, і як піхотинець. Донці були добрими мореплавцями і часто здійснювали набіги на Крим і Туреччину.

«Старий» козак на Дону мав великий авторитет і усіляко намагався цей авторитет підтримати. Для цього треба було постійно демонструвати «вояцьке щастя» (тобто військові здібності, що дозволяли перемогти ворога і взяти велику здобич) та достаток. Ознаками багатства були дороге хутро на шапці, шовковий каптан, зіпун (російський варіант жупана) з яскравого заморського сукна, шабля й вогнепальна зброя — пищаль або карабін. Статусною ознакою справжнього донця були й чоботи, необхідні для їзди верхи. Донський козак з дитинства був звичний до сідла, тож ставився зверхньо до взутих у лапті «голутвених».

ЛАДІВНИЦЯ
Для прискорення процесу ладування мушкета вояки готували паперові патрони, у які засипали мірку пороху та вкладали кулю. Закріплена на поясі шкіряна турецька ладівниця на п'ять патронів була корисним додатком до бандольєра.

Металеві прикраси ладівниці

Донські козаки були озброєні мушкетами й карабінами з ґнотовими, кремінно-ударними або колісними замками — які вже вдавалося купити або захопити. Зброя з ґнотовими замками та діжки з ґнотами часом надходили на Дон від царської адміністрації разом із «Царським жалуванням» — порохом, свинцем, збіжжям. Цар постачав козакам зброю, щоб блокувати татарські наїзди. Під час Азовського сидіння поставки ґноту з Москви у козацькі арсенали були особливо великими.

Донське козацтво у XVII ст. складалося зі «старих» козаків і «гультяїв», або «голутви». «Старими» козаками вважалися ті, хто походив з козацьких родин XVI ст. і народився на Дону. У Війську Донському саме «старі» козаки входили до виборних органів управляння. «Голутвою» називали козаків у першому поколінні. Це могли бути селяни-втікачі, посадські, звільнені полонені. Їх оберігало давнє правило «з Дону видачі немає», якого дотримувалася царська влада. «Гультяї», яким таланило у війнах, з часом ставали заможними, а згодом і «старими» козаками.

КАРАБІН
Отаман озброєний коротким карабіном із ґнотовим замком. Цю зброю ладували за допомогою дерев'яного шомпола із металевим наконечником. Шомполом ущільнювали заряд (свинцеву кулю, пиж і порох) у люфі мушкета.

Зажим для ґноту — «жаґра»

ПОРОХІВНИЦЯ
Найпопулярнішими серед козаків з-поміж усіх порохівниць були західноєвропейські (як у нашого донця) та турецькі вироби з дозатором. Вони давали змогу не користуватися бандольєром, а засипати заряд та запальний порох на пановку з одного джерела.

Плетений шовковий шнур

Порохівниця європейського типу

Дерев'яні обтягнуті шкірою піхви

Польська гусарська шабля

ШАБЛЯ
За запозиченим донцями татарським звичаєм шаблю мав лише хоробрий і багатий воїн давнього козацького роду. Польська шабля із замкнутою гардою і «палюхом» була однаково зручна у пішому й кінному бою. Така зброя свідчить про хоробрість, яка допомогла перемогти польського гусара чи панцерного.

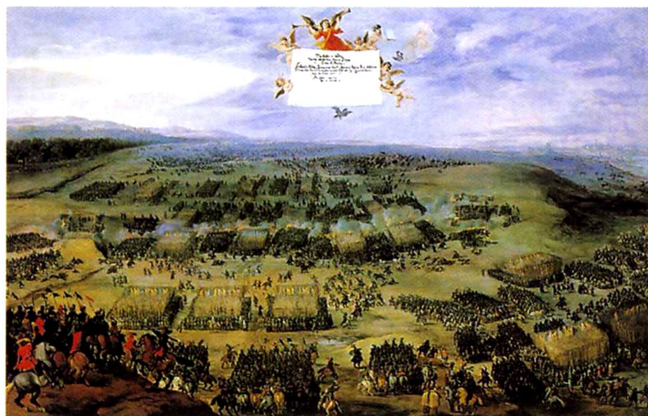
Донські козаки під командою наказного отамана Алєксєя Старова воювали пліч-о-пліч з українськими реєстровцями та запорожцями у битві під Зборовом. У 1671 р. запорожці підтримали повстання донських козаків під проводом Степана Разіна. У 1677–78 рр. донці й запорожці захищали від турків Чигирин.

УГОРЩИНА І ТРАНСІЛЬВАНІЯ

Після битви під Могачем (1526) та захоплення турками Буди (1541) Угорське королівство перестало існувати. На XVII століття його територія належала трьом різним державам, і з кожною в українців стосунки складалися по-своєму, але у всіх випадках досить строкато. Північний захід був під владою австрійської династії Габсбургів, центр належав Оттоманській імперії, а на сході утворилося князівство-васал Туреччини — Трансільванія. Остання була безпосередньою сусідкою, а населені українцями-русинами землі Закарпаття входили до складу князівства. Тож стосунки з Трансільванією були найбільш регулярними. На початку століття ці стосунки залежали від складних інтриг у центральноєвропейській політиці та позиції Речі Посполитої, у підданстві якої перебували території сучасної України. Наприклад, українці й трансільванці були союзниками у боротьбі з молдавським господарем Міхаєм Хоробрим (метою було посадити на трон Симеона Могилу, батька славетного митрополита Петра Могили). А у Тридцятирічній війні українці виступили на боці католицької ліги, дії лісовчиків у Трансільванії завадили князю Габору Бетлену взяти Відень, звільнити і об'єднати Угорщину. У битвах на Білій горі й під Гуменним угорці з союзниками були розбиті коаліцією, на боці якої воювали козаки.

Богдан Хмельницький змінив характер українсько-угорських стосунків. Він домовився про союз з трансільванським князем Дьєрдем І Ракоці. Але той невдовзі помер, його син, Дьєрдь II, уклав союз з Річчю Посполитою і Валахією проти союзника козацької України Молдавії. Втім, невдовзі плани Дьєрдя II Ракоці змінилися: він висловив претензії на польський трон, який мріяв отримати за допомогою шведської армії та війська Богдана Хмельницького. Союз із козаками було відновлено і до Польщі на допомогу угорському претенденту вирушила козацька армія на чолі з полковником Антіном Ждановичем. Похід виявився невдалим і Дьєрдь II разом з козацьким військом відступив в Україну. Тут союзники розійшлися. Козаки відступили на схід, а розбита у битві під Чорним Островом на Поділлі трансільванська армія — на захід.

Що ж до інших угорських територій, то контакти козаків з тамтешніми військами були епізодичними. Угорці з територій, що опинилися під владою Туреччини, зазвичай виступали як союзники турецького війська. Їм та іншим васалам Оттоманської імперії козаки та армія Речі Посполитої протистояли під Хотином у 1621 р. А у битві під Віднем 1683 р. козаки билися пліч-о-пліч з угорцями-підданими Габсбургів проти угорців у складі турецької армії.

ПІТЕР СНЕЙЕРС. БИТВА НА БІЛІЙ ГОРІ. 1620 р.
Сучасник подій по гарячих слідах зобразив одну з найважливіших битв XVII ст., яка змінила долю кількох країн. Чехія програла Габсбургам та Католицькій Лізі і втратила незалежність. В результаті Габор Бетлен залишився без союзників і йому не вдалося об'єднати угорські землі й звільнити країну від чужоземного панування. На Білій Горі козаки билися на боці Католицької Ліги.

КНЯЖА ШАБЛЯ РАКОЦІ
Парадна зброя з арсеналу владарів Трансільванії використовувалася не на війні, а з представницькою метою. Руків'я і клинок прикрашені гравіюванням, на багато оздоблених піхвах — герб Трансільванії. Оскільки друга назва князівства Семиграддя, у гербі розміщено сім башт, що символізують міста.

Для оздоблення парадної зброї майстри застосовували техніки з арсеналу ювелірного мистецтва. Піхви княжої шаблі прикрашають напівдорогоцінні камені у вишуканій оправі, орнаменти виконані зерню та сканню. На відміну від бойової шаблі, зручність користування не була важливою.

Історія військових стосунків з українцями

Козаки в союзі з угорцями — Козаки проти угорців

1600	Битва під Буковом. Поляки, запорожці, молдавани, угорці проти війська волоського господаря Міхая Мужнього
1619	Диверсійна діяльність козаків-лісовчиків у Трансільванії на користь польсько-німецької-габсбургської коаліції проти сил Габора Бетлена
1619	Битва під Гуменним (Словаччина) на боці Габсбургів проти угорців під проводом Дьєрдя І Ракоці
1620	Битва на Білій горі. Козаки на боці Речі Посполитої проти чехів та угорців
1620	Хотинська битва. Козаки на боці Речі Посполитої проти турків, на боці яких виступили угорці
1653	Сучавська кампанія. Козаки під проводом Тимора Хмельницького в союзі з молдаванами Васале Лупу проти молдаван під проводом Ґеорґіце, трансільванців під проводом Дьєрдя ІІ Ракоці та валахів під проводом Матвія Басараба
1653	Жванецька кампанія. Козаки в союзі з татарами проти військ Речі Посполитої, підсилених угорцями
1657	Похід козаків на Польщу в союзі з Дьєрдєм ІІ Ракоці, битва під Магеровом
1683	Битва під Віднем. Козаки на боці поляків, німців, австрійців проти турків, в союзі з якими була частина угорців

ГАБОР БЕТЛЕН. ПОРТРЕТ XVII ст. Князь Трансільванії та король Угорщини протестант Габор Бетлен без успіху намагався повернути своїй країні незалежність — то силою зброї, то шляхом політичних інтриг і лавірування між католиками Габсбургами та Оттоманською імперією. Під патронатом Бетлена процвітали науки та мистецтва.

ДЬЄРДЬ ІІ РАКОЦІ. ГРАВЮРА XVII ст. Син одного з найкращих полководців Тридцятирічної війни та вправного політика не успадкував від батька військового та політичного хисту. Князь мусив боротися за спадковий трансільванський престол і програв.

Розкішне руків'я

Оздоблення піхов

Герб Трансільванії

Магерка, прикрашена пір'ям яструба

Коштовний набірний пояс

Після програної битви під Магеровом військо Дьєрдя ІІ разом з союзними козаками відступило в Україну. Козаки пішли углиб краю, а трансільванська армія зупинилася на Поділлі, щоб вирушити додому, оскільки залишену без оборонців Трансільванію у цей час пустошили польські війська. Але неподалік від Меджибожа пошарпану в боях армію князя Ракоці наздогнали польські підрозділи. У битві під Чорним Островом трансільванців було розбито і Дьєрдь ІІ капітулював.

ВІЙСЬКОВА МУЗИКА

Музика товаришувала людям на війні, здається, відтоді, як вони почали з'ясовувати стосунки між собою за допомогою зброї. Але слугувала вона зовсім не для втіхи та розваги. За допомогою музики керували військами на бойовищі й віддавали команди до наступу й відступу, граючи той чи інший сигнал — коротеньку мелодію, знайому кожному воякові. Голос музичного інструменту (а йдеться передусім про духові та ударні) значно голосніший за людський, тож його було добре чути крізь гуркіт битви. Музика керувала і табірним життям: сигнали до підйому, шикування, відбою, а також сигнал тривоги у разі небезпеки також подавалися за допомогою музичних інструментів.

Не менш важливим був і психологічний вплив музики на військо: мелодія була своєрідним бойовим кличем, що гуртував солдатів на бойовищі, підтримував бойовий дух, додавав відчуття впевненості у власній потузі та майбутній перемозі. Ритм, який відбивали барабани й тулумбаси, допомагав піхоті крокувати і в поході, і під час атаки на ворожі позиції.

До появи військових оркестрів у європейських арміях було ще далеко. А от армія Оттоманської імперії вже мала «Мехтер» — оркестр, що складався з духових та ударних інструментів.

Прикрашена пером магерка

Люлька, застромлена у шапку

Піхотні чоботи без підборів

БАРАБАН
Цей ударний музичний інструмент, що складається з циліндричного дерев'яного резонатора та двох шкіряних мембран, був незамінним підчас бою та у поході. Висота звуку барабана залежить від того, наскільки сильно натягнені шкіряні мембрани.

Обруч, що тримає мембрану

ВОЛИНЩИК

● Реконструкція:
Шаболц Корокнаї (Угорщина)

Одяг волинщика загалом мало відрізняється від одягу рядового вояка будь-якої центрально- або східноєвропейської армії XVII ст. Музикант носить добротний жупан із синього сукна із литими олов'яними ґудзиками, підперезаний білим шерстяним поясом. Поверх жупана — делія, хоча із недорогого сірого сукна, зате прикрашена крученими шовковими шнурами. Голову волинщика покриває звичайна солдатська шапка-магерка. Але її увінчує розкішне павичеве перо, що наочно демонструє виняткову роль військового музики у лавах армії.

ШАБЛЯ
Музикант у війську залишався солдатом, тож, звісно, мав зброю. На випадок рукопашної волинщик озброєний шаблею у дерев'яних, обтягнених оксамитом піхвах. Звісно, шабля угорського вояка належить до угорського типу.

Делія

Поясна торбинка

ВОЛИНКА
Цей язичковий духовий інструмент складається зі шкіряного резервуара, у який накачується повітря, та вставлених у нього трубок. Одна з них призначена для надходження повітря, ще одна — мелодична — має, подібно до сопілки, ігрові отвори. Волинка може мати ще декілька так званих бурдонних трубок, що збагачують звучання інструмента.

Конструкція волинок у різних країнах була різною. Угорська волинка значно більше схожа на українську й польську, аніж на шотландську версію цього інструменту.

РЯДОВИЙ ПІХОТИНЕЦЬ

БУРГІНЬЙОТ
Бургіньйот, бургонет (від французького Bourguignotte — бургундський шолом), або штурмак — поширений серед піхотинців, ландскнехтів-алебардників і пікінерів XVI — початку XVII ст. тип шолома.

Бургіньйот, або штурмак

● Реконструкція:
Ласло Шагі (Угорщина)

Алебардник і його наступник пікінер вважалися на рубежі XVI–XVII ст. «кращими піхотинцями», їх утримання обходилося дорожче, ніж утримання мушкетерів. Пікінери складали основу піхоти 2/3 піхотних формацій. На воякові шолом-бургіньйот, обладунок, що складається з кіраси, захисту шиї й верху грудей — горжету, опліч та карвашів. Він озброєний алебардою. На початку XVII ст. алебарди як вид озброєння піхоти поступилися місцем більш простим пікам, проте залишилися в сержантів, унтер-офіцерів. Пікінер має палаш або ж подібну італійську шаблю-«сторту» чи німецьку «дузеґґе».

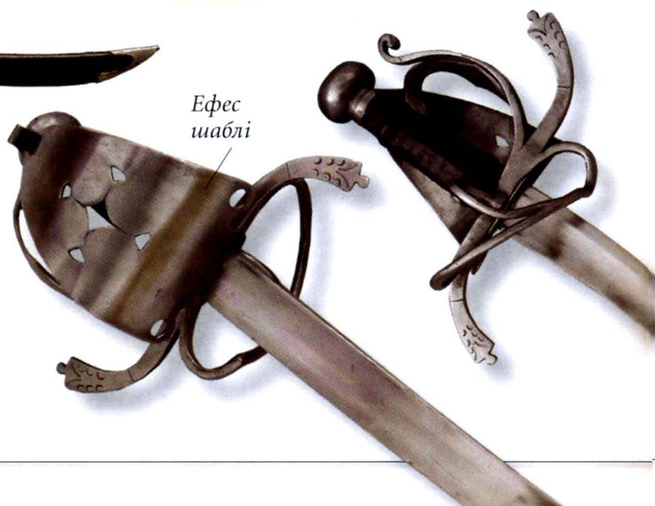
Алебарда

Алебарда (нім. Helmbarte, Halabarde) — тип комбінованої древкової зброї, що на початку XVII ст. був вже радше владним атрибутом. Алебарда складалася з древка та залізця, що мало сокирку, списове лезо та гак. «Ланґетами», металевими смугами, залізце кріпилося до древка. Вправний вояк або молодший офіцер мав алебарду як ознаку командної посади.

ОБЛАДУНОК
Обладунок західноєвропейського типу вояк одягнув на традиційне вбрання, що складається з жупана, нешироких штанів та чобіт. Шаблю підвішено досить високо на пасах, аби не заважала рухам на полі бою.

Воюючи на полях битв Європи, беручи участь у Тридцятирічній війні, угорці виробили своєрідне шикування, «Угорський ордонанс», що зайняло місце серед основних типів бойових порядків європейських армій: голландського іспанського, шведського. Угорський батальйон був великою (до 2000 вояків) формацією, що не мала певної глибини шикування, оскільки вона залежить від кількості пікінерів, які за тодішніми правилами формували квадрат. Пікінери були оточені з боків мушкетерами, а на рогах цього бойового порядку розташовувалися додаткові квадратні формації стрільців.

Ефес шаблі

ПІХОТНИЙ ОФІЦЕР

● Реконструкція:
Жолт Наваї (Угорщина)

Перед нами офіцер пікінерів війська трансільванського князя Габора Бетлена (1580–1629), очільника угорсько-трансільванського контингенту антигабсбурзької коаліції першого періоду Тридцятирічної війни. Поверх жупана, штанів-«чакчір» та чобіт-сап'янців офіцер має захисний обладунок, шолом-шишак. Шабля із закритим ефесом та нетипова зброя — пістоль у ольстрі, складають озброєння командира. Замість більш звичного протазану начальник пікінерів має алебарду.

Офіцер Нового часу як професійний військовий відрізнявся від капітана середньовічних найманців або від банерета рицарського війська тим, що був вже не просто досконалим бійцем, народженим для війни і влади. Офіцер пізньоренесансової армії та армій XVII ст. був водночас і підприємцем-наймачем своїх солдат, і їх наставником та вихователем. Сам офіцер мав досконало володіти «мистецтвом війни», вирізнятися не тільки індивідуальною доблестю, але й розумінням тактичних задач свого підрозділу у загальній стратегії армії, мати уявлення про фортифікацію та балістику.

ОЗНАКА ОФІЦЕРА
За умов відсутності однострою, офіцера європейської армії XVII ст. можна було пізнати за поясом-шарфом та плюмажем з пір'я на головному уборі чи шоломі. Перо чаплі було дуже популярне як «посадова» ознака.

ШОЛОМ
Складовою захисного обладунку був шолом-шишак. Шишаки такого типу мали східне, турецьке, походження, проте виготовлялися платнерськими майстернями і в Речі Посполитій, і в Німеччині, і на півдні Європи.

Напотиличник шолома

Кобура-ольстра

ШЛЯХТИЧ

Реконструкція: **Імре Балатоні (Угорщина)**

Родовитий угорський шляхтич вбраний у розкішний жупан із жакардової тканини, поверх нього — підбиту хутром делію з оздобленими галуном петлями для ґудзиків та коштовною металевою застібкою горловини. Його голову покриває фетрова шапка-магерка, прикрашена золотим аграфом, що притримує плюмаж з павичевого й страусиного пір'я. В руці у шляхтича пірнач — символ військової влади.

Коли королем Польщі було обрано трансільванського князя Стефана Баторія (1533–1586), мода на двошаровий одяг угорського зразка (жупан+делія) прижилася і у Речі Посполитій. Шапки-магерки набули великої популярності, одним із центрів їх виготовлення став Львів.

Пера на шапці скріплено аграфом

Люлька за відворотом магерки

Хутряний підбій

Оздобна застібка делії

ПІРНАЧ
Ця грізна колись ударна зброя у XVII ст. втратила своє бойове значення. Але у арміях Речі Посполитої, Туреччини, Московського царства пірнач став символом командної влади.

ПОЯС
Коштовний набірний пояс угорського шляхтича складається з нашитих на м'яку шкіру орнаментованих мідних пластин. Його масивну застібку прикрашає самоцвітний камінь.

Угорський дворянин, посланець короля Стефана Баторія, шляхтич Янчі Бегер у 1578 р. став писарем реформованого Війська Запорозького низового — першого реєстрового козацтва. Адже саме у ході військових реформ Стефана Баторія козацтво отримало офіційний статус. Історики вважають, що тактика реєстрової піхоти багато у чому подібна до тактики угорських і трансільванських гайдуків, що могли протистояти як туркам, так і західноєвропейським ландскнехтам.

Застібка пояса

РЯДОВИЙ ГАЙДУК

● Реконструкція:
Жолт Ференц Сокораї–Варга (Угорщина)

Хвацький гайдук одягнений у довгий жакардовий жупан з литими мідними ґудзиками та оксамитовий верхній одяг. На відміну від сусідів, поляків та українців, що носили шаровари східного зразка, угорець вдягнений у вузькі штани-«чакчіри». Його голову прикрашає шапка-магерка. Як і належить піхотинцю XVII ст., гайдук озброєний мушкетом, при боці він носить шаблю. В руці вояка — люлька з довгим різьбленим чубуком. Характерний зовнішній вигляд гайдука доповнює дещо нетипове озброєння — пістоль. Насправді ж пістолі майже не використовувалися піхотою.

Боклага у оправі з емалевою прикрасою

Магерка, прикрашена пір'ям яструба

Колісна аркебуза

Угорська піхота поділялася на хоругви, що діяли великими формаціями, на полі бою вони шикувалися у роти, а роти — у ряди під командуванням десятників. Гайдуки перебували і на службі васалів Оттоманської Порти, і у польському війську, і в армії союзника Богдана Хмельницького князя Дьєрдя II Ракоці. Тож протягом XVII ст. бували і союзниками, і супротивниками козаків.

Чоботи-«чізми»

ШКІРЯНА СУМКА
Нехитрий особистий скарб гайдука, запас їжі та невелика сума грошей, зароблена шаблею, зберігалася у різноманітних торбах. Шкіряна сумка, шита хутром на гору добре берегла від вологи різні речі. Наприклад, листя тютюну для люльки.

Шапка-магерка

Доломан

Нижній жупан

Черевики з сап'яну

КАПІТАН ГАЙДУКІВ

Реконструкція:
Геза Лігатварі (Угорщина)

Капітан був командиром роти гайдуків. Командирську посаду символізує сокирка-«дарда». Шабля при боці — і зброя, і головний становий та професійний атрибут. Поверх жупана та шкіряного доломана на плечі капітан накинув угорську «ментію» — майбутнього ментика, одну з прикмет гусар, кавалерії угорсько-балканського походження. Магерку офіцера прикрашає пір'я чаплі, а до пояса причеплено пістоль з колісним замком та оправлену в залізо дерев'яну ладівничку з кришкою. Зазвичай угорці носили вузькі штани-«чакчіри», згодом відомі як «гусарські» та невисокі чоботи, чи, радше, високі черевики з модного жовтого сап'яну зі шнуруванням збоку.

ПІСТОЛЬ
Пістолі — зброя кавалерії. Вони знаходилися у кобурах-ольстрах біля передньої луки сідла вершника. Якщо піхотний командир мав пістоль, його чіпляли за поясний ремінь скобою з протилежного від замка боку.

Металева оправа ладівниці

ЛАДІВНИЦЯ
Нетипова для Центральної та Східної Європи вертикальна ладівниця з металевою кришкою має, імовірно, балканське походження. У ній носили готові набої до пістоля.

МІКЛОШ ЕСТЕРГАЗІ. ПОРТРЕТ XVII ст.
Представлена у портреті угорська мода XVI–XVII ст. надовго визначила зовнішній вигляд східноєвропейської панівної верстви. Саме угорці адаптували до європейських потреб, запозичені зі Сходу жупан і делію. Поширення угорського одягу у Речі Посполитій пов'язують з популярністю короля Стефана Баторія — трансільванського князя Іштвана Баторі. Серед військових ще не існувало розрізнення «свій–чужий» за одностроєм, тож католик Естергазі одягнений так само як його супротивник у Тридцятирічній війні протестант Бетлен — відповідно до звичаїв верхівки суспільства.

Капітанами в Угорщині й Трансільванії називалися не тільки офіцери ротної ланки. За Середньовіччя існувала владна посада «капітана» Верхньої або Нижньої Угорщини. Та вже у арміях угорських і трансільванських правителів капітани командували ротами. Гайдуки перебували у складі армій і Габора Бетлена (1580–1629), борця антигабсбурзької коаліції, та Йоанна Кемені, і то ворогів, то союзників Богдана Хмельницького — князів Дьєрдя I та II Ракоці. Популярність гайдуків та часті війни призвели до тимчасової появи гайдуків і в московському війську на рубежі XVI–XVII ст.

Колісний замок для вогнепальної зброї в Європі було винайдено на початку XVI ст. Але найперший опис подібної конструкції міститься у китайському військовому трактаті XIV ст.

Ложе пістоля

Колісний замок пістоля

Шабельні піхви

Ефес шаблі

Шабельні паси

ШАБЛЯ
Угорська шабля була надзвичайно популярною з кінця XVI ст., а у Польщі на знак пошани до трансільванця Стефана Баторія ранній тип таких шабель називали «баторувками». Навіть після появи власне польських шабель у зброєзнавстві закріпилася їх назва «польсько-угорський тип».

Серед угорських та польсько-угорських шабель — «баторувок», «сигізмундівок» (від імені короля Сигізмунда III) розрізняють декілька типів. Як правило, угорські шаблі мали відкритий ефес, інколи дуже видовжену пряму хрестоподібну гарду і лише деякі з них мали своєрідний захист кисті руки у вигляді ланцюжка, що кріпився до п'ятки верхів'я ефесу вгорі та до гарди внизу.

ДАРДА
Знаком влади капітана слугує оздобна сокирка на довгому держаку — дарда. Десятники гайдуцької піхоти мали простіші сокирки, що символізували їх владні повноваження.

56 КРИМСЬКИЙ ХАНАТ

Кримський хан як головнокомандувач очолював військо із близько 100 тис. вершників, перший офіційний спадкоємець, калга-султан, керував 40–60 тис., нуреддін-султан як другий спадкоємець — 20–40 тис. вояків. Беї — старійшини знатних родів та мурзи — родовиті татари також виставляли військо.

ІСЛАМ III ГЕРАЙ
Непевний союзник Хмельницького дбав про піднесення своєї держави за рахунок Речі Посполитої й України.

Стосунки між українцями і татарами традиційно вважаються непримиренно ворожими, а військовий союз гетьмана Богдана Хмельницького з перекопським беєм Тугай-беєм уявляється дивним винятком. Насправді ж взаємини між козацькою Україною й Кримським ханатом були не кращими й не гіршими, ніж стосунки між іншими європейськими державами у ті жорстокі часи.

Дійсно, походи за ясирем і повернення полонених за викуп були чи не головною галуззю економіки Криму. Козаки також нападали на татарські улуси й брали полонених, але робили це дещо рідше, ніж татари. У фольклорі обох народів і досі можна знайти згадки про жорстокі наїзди ворога. В українській версії ним був татарин, у татарській, відповідно, козак.

Утім, сьогодні вони воювали, а завтра товаришували, укладаючи союзи таємно від Речі Посполитої й Оттоманської імперії, васалом якої був Кримський ханат. Люди степу чудово розуміли одне одного, і коли хан Мехмет III Герай спробував вивести свою країну із залежності від Туреччини, то покликав на допомогу запорожців. Татарська кіннота підтримала козацьке повстання Дмитра Гуні, а запорожці допомогли кримському війську у поході на Буджацьку орду. А під час облоги турками Чигирина у 1677 р. татари, які щойно уклали союз із запорожцями, але за наказом сюзерена мусили виступити на війну, тільки робили вигляд, що воюють, чим страшенно дратували турків. Але дружні жести анітрохи не заважали татарам нападати на території вчорашніх союзників або укладати союзи з їхніми ворогами. Козаки не залишалися у боргу, і запорозький гетьман Сірко міг вирушити у похід на Крим якраз тоді, коли татари билися на боці гетьмана Виговського під Конотопом.

Я. МАТЕЙКО. ХМЕЛЬНИЦЬКИЙ І ТУГАЙ-БЕЙ ПІД ЛЬВОВОМ. 1885 р.
На відміну від хитрого політика Іслама III Герая, Тугай-бей завжди дотримувався союзницьких зобов'язань щодо козаків. Недарма Богдан Хмельницький називав його своїм братом.

Історія військових стосунків з українцями

Козаки в союзі з татарами | Козаки по обидві воюючі сторони | Козаки проти татар

1606	Татарський наїзд на Україну-Русь
1612	Татарський наїзд в союзі з турками, битва під Білою Церквою. Козаки на боці Речі Посполитої
1617	Татарсько-турецький наїзд, битва під Бушею. Козаки на боці Речі Посполитої
1624	Морський похід запорожців під командою Оліфера Голуба на Кафу та передмістя Стамбула у виконання союзницьких зобов'язань перед татарами
1624	Татарський наїзд, битва під Мартиновом
1625	Татарський наїзд, битва під Білою Церквою
1626	Татарський наїзд на Україну-Русь
1628	Похід козаків під проводом гетьмана Михайла Дорошенка у Крим на допомогу хану Мехмеду III Гераю у війні з турками
1629	Татарський наїзд на Україну-Русь
1632–1635	Участь козаків у польсько-турецькій війні на боці речі Посполитої проти турків і татар, битви під Сасовим Рогом та Кам'янцем-Подільським
1637	Участь козаків у поході кримських татар проти Буджацької орди
1638	Козацьке повстання проти Речі Посполитої під проводом Дмитра Гуні. Татари виступили союзниками козаків
1640	Татарський наїзд на Україну-Русь
1643	Татарський наїзд на Україну-Русь
1644	Битва під Охматовом. Козаки на боці Речі Посполитої проти татар
1648	Битва армії Богдана Хмельницького в союзі з татарами проти армії Речі Посполитої під Жовтими водами
1648	Битва армії Богдана Хмельницького в союзі з татарами проти армії Речі Посполитої під Корсунем
1648	Битва армії Богдана Хмельницького в союзі з татарами проти армії Речі Посполитої під Пилявцями
1649	Облога Збаража, битва під Зборовом. Козаки в союзі з татарами
1650	Молдавський похід козаків з татарами проти молдаван
1651	Битва під Берестечком. Союз козаків з татарами виявляється нетривким
1653	Жванецька кампанія козаків в союзі з татарами проти військ речі Посполитої, підсилених угорцями
1655	Битва під Охматовом армії Богдана Хмельницького в союзі з московитами проти армії Речі Посполитої і татарських підрозділів
1659	Конотопська битва. Армія гетьмана Івана Виговського в союзі з татарами і поляками проти армії Московського царства
1659	Похід на Акерман і Крим Івана Сірка
1660	Битва під Чудновом. Козаки під проводом Івана Виговського в союзі з поляками проти козаків під проводом Юрія Хмельницького в союзі з московитами
1662	Битва під Бужином. Козаки в союзі з татарами проти козаків в союзі з московитами
1664	Похід на Крим Івана Сірка
1666	Битва під Браїловом. Козаки гетьмана Петра Дорошенка в союзі з татарами проти армії Речі Посполитої
1667	Битва під Підгайцями. Козаки гетьмана Петра Дорошенка в союзі з татарами проти армії Речі Посполитої
1668	Похід на Крим Івана Сірка
1671–1672	Польсько-козацько-татарська війна. Козаки під проводом гетьмана Петра Дорошенка в союзі з татарами проти козаків під проводом гетьмана Михайла Ханенка в союзі з полякам. Битви під Брацлавом, Ладижином, Немировом, Краснобродом
1675	Похід на Крим Івана Сірка
1683	Похід козаків під проводом гетьмана Степана Куницького в союзі з поляками і молдаванами проти татар. Битви під Ренями, Кіцканами, взяття Ізмаїла та Килії
1684	Битви під Скалою і Студеницею. Козаки в союзі з поляками проти татар

Піддані кримського хана для збагачення та набуття поваги найчастіше обирали військову справу й досягали у ній чималих успіхів.

Клепана кольчуга

ЗАМОЖНИЙ ВОЯК КРИМСЬКОГО ХАНАТУ

Реконструкція:
Олег Вахненко (Україна)

Обладунок, що прикриває тіло кримського вояка, слугує одночасно захистом під час бою і підкреслює статус власника. Адже дозволити собі комплект із кольчуги, легкого шолома місюрки та наручів-«колджак» міг лише заможний татарин. Під обладунком він носить довгий стьобаний бавовняний каптан і сукняні штани-шальвар. На ногах у кримського воїна легкі сап'янові чоботи, в яких зручно їздити верхи. В його руці — шабля-«клих» із прямим перехрестям, яка разом із «сайдаком» — луком та колчаном зі стрілами — була основною зброєю більшості вояків хана. На бойовому пасі кримчака підвішені незамінні під час довгих походів речі: «пічок» — ніж із кістяним руків'ям, кресало, об'єднане із мішечком для труту та кремінцем, і шкіряна торбинка для особистих речей.

ШАБЛЯ-«КЛИХ»
«Клих», або «клич» має несильно вигнутий клинок, невелику єлмань на третину довжини та прямокутне перехрестя, закінчується дерев'яним руків'ям у формі кулі.

Основною холодною зброєю ханського вояка була шабля, найчастіше татарського типу, виготовлена у майстернях ханату, або одного із поширених на той час східних типів, які в основному привозилися із-за кордону. Кожен вояк мав власну шаблю, яку дбайливо доглядав, підгострюючи та змащуючи жиром, що вберегти клинок від іржі.

Широкі сукняні шальвар

Загартований кований клинок

Голову кримчака покриває оторочена хутром шкіряна шапка-ковпак

НЕЗРІВНЯННІ ЛУЧНИКИ
Татарські вершники майстерно володіли луком, бо вправлялися у цьому мистецтві змалечку. Це зумовило своєрідну тактику війська. Під час битв татарська лава зазвичай намагалася вдарити на ворога з лівого флангу, щоб зручніше було обстрілювати супротивника із луків.

Прицільна стрільба з лука велася вершником на відстані близько 150 метрів, а дальність польоту стріли сягала 500 метрів. Вправний лучник міг випустити до 12 стріл за хвилину, а також здійснювати постріл одночасно двома або навіть трьома стрілами.

Часто під час військових рейдів та грабіжницьких набігів татарським воякам необхідно було форсувати річки. Якщо лук або стріли потрапляли у воду, зброя розбухала та втрачала свої бойові якості. Щоб уникати контакту зброї із водою, татарські вояки використовували особливу техніку переправ. Перед річкою вони зв'язували вуздечки та хвости парі своїх коней, ставали на їхні спини, тримаючи сагайдаки та шаблі, та швидко переправлялися на інший берег. Також татари виготовляли із очерету або болотяної трави в'язанки, на які складалися зброя та одяг під час переправи.

Букові татарські стріли

Приклеєне опір'я

Татарський лук мав складну структуру. Для його виготовлення використовували дерево клена або ясеня, жили тварин (для тятиви й виготовлення клею), ріг та шкіру. Розміром цей лук був більшим за свого турецького родича, відповідно і зроблені з ясеня або бука стріли були довшими й товстішими.

Чохол для ножа та виделки

ДО СТОЛУ
Заможний вояк для споживання їжі у поході користувався невеликим ножем та однозубою виделкою, які зберігав у шкіряному чохлі.

ПОХІДНИЙ ПОСУД ВЕРШНИКА
Збираючись у похід, татарські вояки брали мінімум речей, сподіваючись на багату здобич. Але деякий похідний посуд, як-то казан або боклаги для напоїв, виготовлені із гарбуза, та мідні чаші, завжди супроводжували кримчака у степу.

Харчування татар складалося переважно із хлібців, супу «дутмаш» з ячменю або борошна, гречаної каші, смаженої баранини або конини, зав'яленої під чепраком коня. Основними напоями, крім розповсюдженої «татарської бузи», були кумис (кисломолочний продукт з молока кобили), «язм» на основі йогурту та місцеве вино.

60

Ногайські вершники Джамбуйлуцької (Перекопської) орди були вправними вояками, що брали участь у війнах свого хана.

ВЕРШНИК ПЕРЕКОПСЬКОЇ ОРДИ

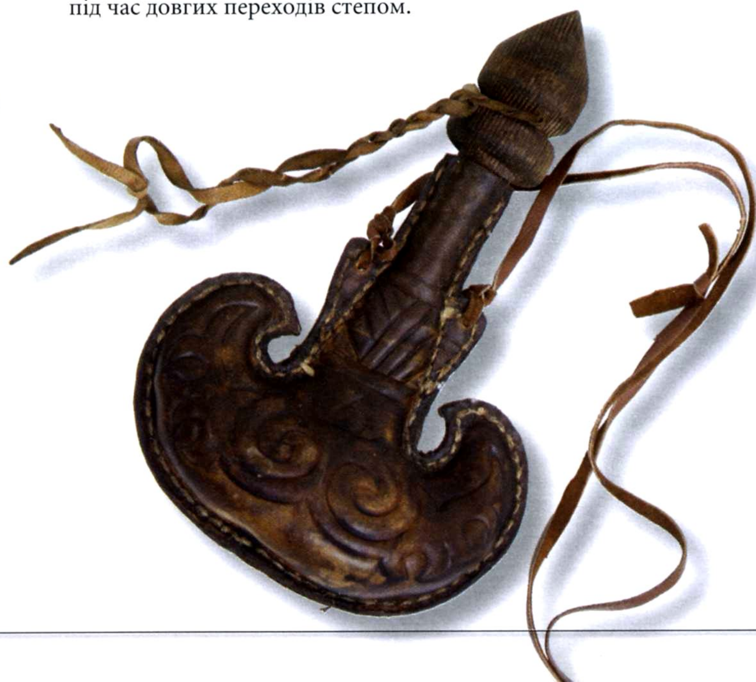
● Реконструкція:
Росланд (Україна)

Звичайний татарський вояк, який із п’ятнадцятирічного віку брав участь як у масштабних бойових походах свого хана, так і в грабіжницьких набігах «беш-баш» («п’ять голів») у складі невеликих загонів під проводом мурз та беїв, вдягнений у довгу бавовняну сорочку та сукняний каптан з барвистим підбоєм. Простий татарин взутий у зручні та легкі шкіряні чоботи, його голову прикриває сукняна шапка-малахай. На відміну від заможного вояка, простий вершник не має захисного обладунку. Його озброєння є типовим для татарського вершника: лук кримського типу, стріли у колчані та шабля, виготовлена у Бахчисараї. На бойовому пасі закріплено підсумок, шкіряну боклагу-«матара» та сиром’ятні паски для в’язання ясиру, за шовковим поясом — кинджал-«ханджар» із кривим лезом.

Шовковий пояс кушак

Яскравий підбій каптану

ШКІРЯНА БОКЛАГА-«МАТАРА»
Прикрашена тисненими на шкірі візерунками, із дерев’яною затичкою та пасками для підвішування, «матара» була незамінною під час довгих переходів степом.

ШКІРЯНИЙ ПІДСУМОК-«КІСЕ»
Серед речей, які татарин носив в такому шкіряному підсумку, були ніж-«пічок», кресало, кремінець, люлька-«чубук», тютюн, шило, шкіряні паски та дрібні монети.

НОЖІ-«ПІЧОК»
Ножі, які кували як татарські ковалі, так і полонені майстри-раби, мають коротке лезо та гарне й зручне кручене руків'я.

Біла полива на чаші

МИСКА-ЧАША ДЛЯ НАПОЇВ
Татарські майстри із Бахчисараю та Карасубазару, окрім широко вживаного посуду з металу, виготовляли також керамічний поліхромний полив'яний столовий посуд.

ЗАЛІЗНІ ВИДЕЛКИ
Хоча татари під час їжі користувалися в основному ножами та руками, виделки-«сенек» не були зайві. Мало кому відомо, що до Європи виделка потрапила зі Сходу.

Шапка, оторочена вовчим хутром

Сукняна делія поверх каптана

Татари були вправними скотарями й мисливцями, тож широко використовували у одязі шкіру та хутро свійських і диких тварин. Бідніші йшли на війну в самих кожухах та хутряних шапках, причому взимку кожух носили хутром всередину, а влітку або під час дощу — назовні.

Цвяшки для кріплення руків'я

КІЛИЧ
Татарська шабля-«кілич» має слабо відігнутий клинок з єлманню, хрестоподібну гарду і зручна як для уколів, так і для махових ударів з коня.

62 ОТТОМАНСЬКА ІМПЕРІЯ

НА МАРШІ
Підрозділу вправних піхотинців-яничар було легше крокувати під ритмічний барабанний бій, долаючи значні відстані. Європейські армії запозичили цей засіб підтримки сил у турків, навіть великі барабани називали «турецькими».

Стосунки між козацьким військом і Туреччиною протягом XVII століття кілька разів змінювалися у діапазоні від безкомпромісно ворожих до нейтральних та союзницьких, а частина території сучасної України, Поділля, встигла навіть побути у васальній залежності від Порти.

Перша третина століття ознаменувалася жорстким протистоянням козаків і турків на Чорному морі. Походи під проводом Петра Конашевича-Сагайдачного та Оліфера Голуба наводили жах на все турецьке узбережжя. Козаки також активно втручалися у внутрішні справи держав-васалів Туреччини — Молдови та Кримського ханату, причому серед бахчисарайських інтриганів зазвичай підтримували тих, хто опирався впливу Порти. І, звісно, як піддані Речі Посполитої, козаки виступали на її боці у всіх конфліктах з Туреччиною першої половини століття.

ШТУРМ КАФИ ВІЙСЬКОМ САГАЙДАЧНОГО. МАЛЮНОК XVII ст.
Невідомий автор малюнка вочевидь мав добре уявлення про морську тактику запорожців, та й у Кафі бував. Цілком реалістично зображено міські укріплення та козацькі чайки. Одні з них блокують турецькі галери, інші йдуть на штурм міста.

Ситуація змінилася підчас гетьманства Богдана Хмельницького. Цей вправний дипломат налагодив стосунки із Стамбулом, як і з іншими сусідніми столицями, сподіваючись під тим чи іншим покровительством здобути суверенітет козацької держави. Задум Богдана реалізував вже після його смерті гетьман Петро Дорошенко: значна частина території сучасної України отримала автономію під протекторатом Туреччини. Це викликало масштабну війну як з Річчю Посполитою, так і з Московським царством, у якій прихильники Дорошенка виступали союзниками Порти.

Протягом останніх 20 років XVII століття українські війська знову воювали проти збройних сил Оттоманської імперії — одні під прапорами гетьмана Мазепи й московського царя Петра І, інші під прапорами польського короля Яна III Собєського.

Козаки за Оттоманську імперію — Козаки по обидві воюючі сторони — Козаки проти Оттоманської імперії

1601	Морський похід козаків на Акерман
1602	Морський похід козаків на Килію
1604	Морський похід, взяття козаками Варни
1606	Морський похід козаків на Килію
1609	Морський похід козаків на Ізмаїл
1612	Битва під Білою Церквою. Козаки в союзі з поляками проти татар в союзі з турками
1614	Морський похід, взяття козаками Синопа
1615	Морський похід, козаки палять передмістя Стамбула
1616	Морський похід під проводом гетьмана Петра Конашевича-Сагайдачного, взято Кафу, Синоп і Трапезонт
1617	Битва під Бушею. Козаки в союзі з військом Речі Посполитої проти турків в союзі з татарами
1620	Битва під Цецорою. Козаки в союзі з військом Речі Посполитої проти турків
1620	Морський похід козаків на Стамбул
1621	Хотинська битва. Козаки в союзі з військом Речі Посполитої проти турків
1621	Морський похід козаків на Ізмаїл
1624	Морський похід на Кафу та передмістя Стамбула під проводом гетьмана Оліфера Голуба у виконання союзницьких зобов'язань перед татарами
1625	Морський похід козаків на Трапезонт
1626	Спільний похід донських і запорозьких козаків на турецьку фортецю Азов
1628	Похід козаків у Крим на допомогу хану Мехмеду III Гераю у боротьбі проти турків за престол
1632	Похід Івана Сулими на Азов
1633–1634	Участь у польсько-турецькій війні на боці Польщі проти турків і татар, битви під Сасовим Рогом та Кам'янцем-Подільським
1637	Донські і запорозькі козаки взяли Азов і утримували його до 1642 р. (так зване Азовське сидіння)
1666	Битва під Браїловом. Козаки турецького вассала гетьмана Петра Дорошенка в союзі з татарами проти армії Речі Посполитої
1667	Битва під Підгайцями. Козаки турецького вассала гетьмана Петра Дорошенка в союзі з татарами проти армії Речі Посполитої
1671–1672	Козаки Дорошенка з турками і татарами проти козаків Ханенка з поляками: битви під Брацлавом, Ладижином, Немировом, Краснобродом
1677	Перша оборона Чигирина. Козаки з московськими ратними людьми проти турків
1678	Друга оборона Чигирина. Козаки з московськими ратними людьми проти турків
1683	Битва під Віднем. Козаки на боці поляків, німців, австрійців проти турків
1683	Битва під Парканами. Козаки в союзі з поляками проти турків
1695–1696	Азовські походи козаків на чолі з гетьманом Іваном Мазепою та полковником Яковом Лизогубом з московським військом проти турків, взяття фортець Кизикермен, Тавань, Азов

РУКОПАШНА
У прикордонних війнах між вояками Речі Посполитої (козаками, жовнірами чи гусарами) й турками обидві сторони мали високу мотивацію. Перші билися за батьківщину, другі — за султана, який вважався батьком свого війська.

Оттоманська імперія сотні років вважалася головним ворогом Європи. Але попри тривале протистояння турки мали величезний вплив на континент: від них походить чимало елементів українського, польського, угорського одягу, звичка пити каву, відбивати ритм крокування піхоти у литаври. Турецький «мехтер» став зразком для європейських оркестрів.

ВІЙСЬКОВИЙ УСТРІЙ ОТТОМАНСЬКОЇ ІМПЕРІЇ

Військо та флот Оттоманської держави протягом усієї історії імперії були основним механізмом завоювань та головним елементом підтримання могутності Порти.

Оттоманська армія у XVII столітті складалася із особистих «домашніх» військ султана — «капікуларі», провінційних підрозділів — «тімарлі» та військ васалів і союзників.

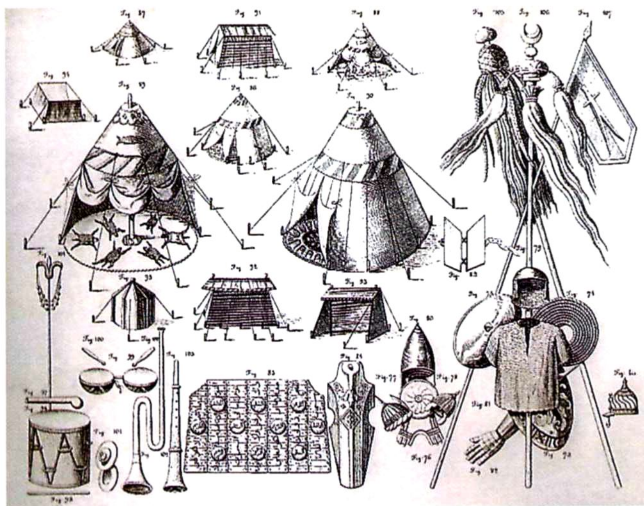
Особиста армія султана — «капікуларі» («раби палацу») була створена у середині XIV століття султаном Мюрадом I, який, керуючись своїм правом падишаха на п'яту частину військової здобичі, кожного п'ятого бранця, захопленого у полон, навертав до Ісламу та перетворював на підготовленого та фанатично відданого персонального раба. Крім найбільшого та найвідомішого підрозділу «капікуларі» — «яничарі очагі», або корпусу яничарів, до особистої армії султана входили також кавалерійський корпус «капікулу́ сюварлері» та артилерія «топчу́ очагі».

Вершники «капікулу сюварлері» — найбільш престижне та високооплачуване військо — були сформовані у шість підрозділів («алти́ белю́к»): Сіпа́хи, Сілахда́ри, Улюфеджі́ (2 белюка) та Гуреби́ (2 белюка), налічували у XVII столітті близько 20 тис. вершників і були основним ударним кулаком важкої кавалерії Оттоманської армії.

Артилерії, яка з'явилася вперше в оттоманському війську наприкінці XIVст., завжди приділялося чимало уваги, що було запорукою успіхів отто-

ОТТОМАНСЬКИЙ ОРКЕСТР «МЕХТЕР»
Перший професійний військовий оркестр в Європі мав назву «мехтер» і складався із груп музик, які під керівництвом «мехтербаші» грали на барабанах, литаврах, тарілках і трубах. Команди оттоманським воякам під час бою подавалися звуками оркестру.

Величезне Оттоманське військо для ведення військових дій потребувало довгої підготовки, чіткої організації транспортування та вчасного забезпечення. Організація передислокації військ та встановлення табору також мали свою специфіку. На відпочинок війська розміщувались у наметах-«чаді́р», які встановлювалися за певним заведеним в армії порядком. Доволі часто табори були оточені возами та мали польові укріплення із гарматами, а для орієнтування у таборі слугували прапори частин та підрозділів.

манських військ як у польових битвах, так і під час численних облог. До корпусу «топчу очагі», крім власне артилеристів «топчу», належали також «топ арабаджі» — мобільна легка артилерія на верблюдах, «лігімджі» — мінери та сапери, «джебеджі» — зброярі та ливарники гармат — «декюджю».

Загони «тімарлі» були гарно підготованими кінними підрозділами, які формувалися із мусульманських підданих Оттоманів. Вони складали окремий військовий стан, отримували від Падишаха у керування провінційні землі-«тíмар», і, в залежності від кількості таких земель, повинні були під час військових дій своїм коштом виставляти озброєних вершників та особисто їх очолювати. Крім того, тімарлі мали право на частину військової здобичі.

«Акінджі» називалися підрозділи легкої кавалерії, до обов'язків якої належала розвідка, охорона кордонів, рейди по тилах супротивника.

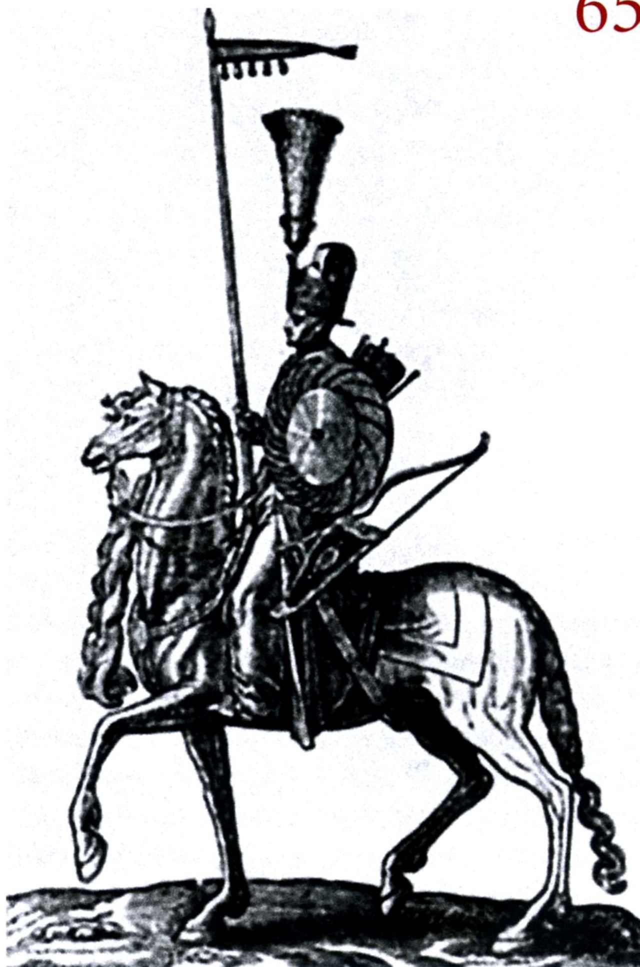
До нерегулярних піхотних підрозділів належали «азаби», які набиралися із числа турків лише на період військових кампаній. Вони отримували платню та використовувалися як для інженерних робіт, так і безпосередньо для бойових дій. До нерегулярних піхотних підрозділів належали також найманці-«сеймéни», «левéнти» та інші.

До підрозділів васалів та союзників, які зобов'язувалися виставляти своїх вояків під час війн Султана, крім Кримського хану, війська якого були найбільш численними, входили також валахи, боснійці, серби та інші підкорені Оттоманською імперією народи.

Важливою складовою військ був «мехтер» — військовий оттоманський оркестр, який грав військові марші та підтримував бойовий дух вояків.

Під час бою центр війська зазвичай формувався із яничарів та артилерії, фланги прикривала важка кіннота «сіпáхі». «Акінджі» та «азáпи» здійснювали перші напади на супротивника, виманюючи його під щільний вогонь яничарських мушкетів і гармат, важка кавалерія у свій час обходила супротивника із флангів або тилу та переслідувала відступаючого ворога.

Хоча у XVII столітті Оттоманська імперія вже пройшла пік своєї могутності та слави, тим не менше, військова міць дозволяла отримувати перемоги над військами як перського шаха, так і європейських монархів і тримати сусідів у постійній напрузі.

ВЕРШНИК «СІПАХІ»
Такі вершники являли собою найчисельніший вид Оттоманського війська — важко озброєну кавалерію. Кіннотники мали захисний обладунок у вигляді кольчуги–«зірх» або пластинчатого панцира-«джавшáн», захисту стегон-«дізчéк», шолома та щита-«калкáн», а озброєні були шаблями, луками, сокирами та піками. Від успішної атаки елітних «сіпáхі» значною мірою залежав результат битви.

ПАДИШАХ В ОТОЧЕННІ СОЛАКІВ. ФРАГМЕНТ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ГРАВЮРИ XVII ст.
Особистими охоронцями султана були «солак» — відбірні 60 яничарів, сформовані у 4 орта — із 60-ї по 63-ю. Солаки були величезні на зріст, носили уніформу офіцерів очага, були озброєні луками, якими майстерно володіли.

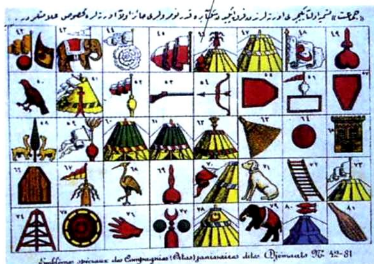
66 ЯНИЧАРСЬКЕ ВІЙСЬКО

Ударною силою оттоманської піхоти «капікулярі» та серцем армії був «яничарі очагі», або яничарський корпус. Незважаючи на всю негативну легендарність, очáг є яскравим прикладом професійного війська середньовіччя і вважається деякими істориками першим на теренах Європи регулярним та професійним військовим формуванням, яке з'явилося задовго до появи подібних військ в арміях європейських країн. На відміну від своїх колег та «візаві» із сусідніх держав, яничари мали на той час власну уніформу, чітку систему підготовки, військові символи та емблеми частин — «нішáн», отримували регулярну платню за службу — «улюфé», мали власний оркестр — «мехтéр» та окремі казарми «одá», в яких постійно проживали. Основною тактичною одиницею яничарського війська була орта, яка налічувала в середньому від 50 до 500 вояків.

Корпус був створений у тридцятих роках XIII століття зі складу невеликої кількості полонених християнського віросповідання як піхотний підрозділ особистих частин «рабів палацу» («капікуларі») Султана Оттоманської Порти і в т.ч. задля його особистої охорони. На початковому етапі набір здійснювався із християн на основі права султана брати у власність кожного п'ятого полоненого, але у середині XV століття принципи рекрутування до лав корпусу були доповнені системою «девширме» («податок кров'ю»), якою передбачалося, що кожні 5 років у християнського населення певних підвладних територій забираються хлопчики віком від 8 до 14 років для подальшого навчання та поповнення очагу. Всупереч поширеній думці, у деяких країнах (здебільшого на Балканах) батьки радо віддавали своїх

Рогова порохівниця

Таблиця символів-«нішан» яничарських орта

Дисципліна в «яничарі очагі» підтримувалася жорсткою системою покарань. Залежно від рівня провини, застосовувались ув'язнення у коморі казарми, висилка у далекий гарнізон або побиття кийками-«фалакка» по стопах, за що відповідав «фалакаджі». За боягузтво та дезертирство призначалася смертна кара, яку міг присудити лише ага (командувач) яничарів. Злочинця карали вночі (щоби уникнути ганьби) через удушення шнурком, але лише після виключення із очага — псувати власність падишаха ніхто не міг.

ЯНИЧАРИ ПІД ЧАС БОЮ
Яничарський корпус під час польової битви зазвичай розташовувався по центру бойових порядків оттоманських військ поряд із артилерійськими батареями «топчу очагі», формуючи другу бойову лінію. Таке розташування дозволяло концентрувати вогонь гармат і мушкетів найбільш підготовлених та озброєних військ на супротивнику для стримування атаки або підготовки перелому битви кіннотою.

синів до яничарського корпусу, оскільки членство у ньому давало престиж та широкі кар'єрні перспективи.

Починаючи з дитячого віку майбутні яничари проходили відбір і тренування в умовах жорсткої дисципліни шкіл «аджемі́ огла́н», під час якого вони перетворювалися на фанатичних та професійних ісламських вояків. Ідеологічним підґрунтям для членів корпусу було вчення Хаджі Велі Бекташа — засновника суфійського ордена, який мав певні християнські ознаки. Яничари називали себе «синами Хаджі Бекташа», кожна орта мала власних дервішів, а шейх ордену був почесним командиром 99-ї орта.

Головними військовими символами яничарів були оригінальний високий капелюх «ак-бьорк» з білої повсті, величезний мідний казан «Каза́н-і-шері́ф» а також мідні казан та ополоник для кожної орта́. Символіка підкреслювала залежність яничарів від харчів, які надавав їх володар — султан.

Структура «яничарі очагі» остаточно була затверджена у середині XVI століття і являла собою три великі підрозділи: джемаа́т — польові частини, які розміщувалися в гарнізонах та налічували 101 орта; бейлю́к — охоронці султана — 61 орта; секбан — 34 орта.

До основних обов'язків яничарів у мирний час належало несення гарнізонної служби у стратегічних фортецях імперії та виконання поліцейських функцій та функцій пожежників у столиці.

Протягом багатьох століть від моменту свого створення і до зникнення корпусу, яничари брали участь майже у всіх військових кампаніях Оттоманської Порти. Найбільш гучними військовими діями за участі яничарського корпусу, що відбувалися на території сучасної України, були захоплення Криму (у т.ч. Кафи у 1481 році), Білгород-Дністровського, битви під Хотином у 1621 та 1673 роках, взяття Кам'янець-Подільського у 1672, облоги Чигирина 1677–1678 років та багато інших битв.

ОБЛОГА ЯНИЧАРАМИ о. РОДОС. МІНІАТЮРА
Під час облоги ворожих фортець яничарські війська застосовували найпрогресивніші на той час тактичні методи, які включали облаштування траншейних ліній, риття мінних галерей для підриву фортифікацій, потужне бомбардування облоговими гарматами та прорив опору захисників спеціальними штурмовими загонами.

Казани та ополоник яничарської орта

ГОЛОВНА РЕЛІКВІЯ — КАЗАН
Мідний казан був найціннішим предметом у будь-якому яничарському підрозділі. Казан був місцем збору вояків після бою, а втрата цього символу вважалася страшною ганьбою для орта.

68

49-та орта джемаат яничарського корпусу належала до найстаріших підрозділів і, крім постійних бойових дій, формувала гарнізони у різних фортецях імперії, включаючи Кам'янець-Подільський у 1672–1699 рр.

Чорбаджийський «ак-бьорк»

Білий «долама локмалу»

Чоботи-чісме жовтої шкіри

ЧОРБАДЖІ 49-ї ОРТА ДЖЕМААТ

Реконструкція:
Святослав Кузьмич (Україна)

Уніформа старшого офіцера основного яничарського підрозділу орта відрізнялася від одягу інших яничарів якістю тканини та яскравим оздобленням. Одним із видів одягу, який мав право носити офіцер, є собрама́н або «долама́ локмалу» — вид каптану із довгими розрізними рукавами, розшитий позументом та прикрашений литими латунними ґудзиками. «Долама локмалу» вдягнена поверх червоної долама з шовковим підбоєм. Під верхнім одягом офіцер носить сорочку із тонкої тканини — «дюльбе́нд». Чорбаджі підперезаний оздобленим тканим поясом. Він озброєний шаблею-«кілич», за поясом — кинджал-«джамбія», в руках тримає яничарський наджа́к — топірець. Чоботи жовтого кольору на ногах офіцера підкреслюють належність його орта до «хасе́ків» — привілейованих підрозділів.

ЧОРБАДЖІ. МАЛЮНОК КЛААСА РАЛАМБА
Доглянуті борода та вуса, яскравий бьорк із султанами, жовті чоботи, червоний підбитий хутром собраман, вдягнений поверх долама, та правиця, зверхньо уперта в бік, — таким європеєць побачив чорбаджі — командира орта.

Традиційні турецькі чотки

АРАБСЬКИЙ КИНДЖАЛ-«ДЖАМБІЯ»

У яничарів були популярними багато різних видів кинджалів, серед яких поширена на Близькому Сході джамбія займала почесне місце. Джамбія має двосторонню заточку клинка та ребро підсилення для пробивання кольчуги. Кинджал та піхви багато оздоблені сріблом. Форма руків'я та піхов вказує на аравійське походження цієї зброї.

Срібне оздоблення руків'я

Криве лезо із опуклим ребром

Шкіряний пас для підвішування

Зазвичай яничари носили «рече» із вигнутою назад «ятирма», але чорбаджі мали високий прямий бьорк із султаном у вигляді віника. Наприкінці XIV ст. офіцери очага відвідали могилу Хаджі Велі Бекташа і після прибирання труни вчителя віником із пір'я страуса на знак пошани назавжди прикріпили його до свого головного убору.

Пір'я страуса

ГОЛОВНИЙ УБІР

Найвиразнішою ознакою належності чорбаджі до командного складу є високий повстяний головний убір бьорк, прикрашений позолотою та пишним плюмажем із білого й чорного пір'я страуса.

Позолочений орнаментований «юскюф»

МАЛІ ЧОТКИ-«ТАСБІХ»

Хоча класичні ісламські чотки складаються із 99 каменів, іноді вони мали і меншу їх кількість. Найкращі тасбіх виготовляли в Стамбулі. Між круглими намистинами із певним інтервалом нанизували намистини іншої форми, які називалися «дурак», закінчувалися чотки китицею, що називалася «кама».

Вигнутий «дзьоб» наджака

БОЙОВИЙ ТОПІРЕЦЬ-НАДЖАК

Цей вид холодної зброї, який називали джокан, або наджак, складається із шипа на зразок пташиного дзьоба з одного боку, вигнутого особливим чином для збільшення здатності пробивати обладунок супротивника, та плаского молота або невеликого топірця з іншого.

ЧОРБАДЖІ ПІД ЧАС ВІДПОЧИНКУ
У мирний час офіцери орта проводили час в казармах-оди́ або в «кахвехане́» — кав'ярнях. Змінивши «ак-бьорк» на фетрову шапку-«каву́к», вони вели бесіди за чашкою кави та наргіле́.

ПОСУД ДЛЯ КАВИ
Каву по-турецькому традиційно заварюють у джезве — спеціальному товстостінному кованому мідному посуді із довгою ручкою для приготування кавового напою, а подають у кавнику-«інгик».

Оздоблений джезве

Кавник «інгик»

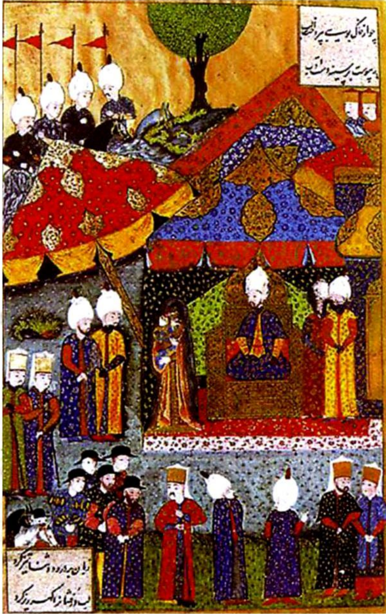
Металева обіймиця піхов

Забезпечення оттоманського війська холодною зброєю, у першу чергу шаблями, здійснювалося як за рахунок власного виробництва, центрами якого були Стамбул та Дамаск, так і завдяки імпорту із Європи (Англії, Голландії, іноді Штірії й Італії) та Азії (з Персії, Індії). Яничари під час війн могли отримували зброю із державного арсеналу, але доволі часто вони замовляли її собі у майстрів за власний кошт.

ШАБЛЯ-«КЛИЧ»
«Кли́ч», або «кли́х» являє собою традиційну оттоманську шаблю, що має клинок середньої кривизни із довгою заточеною єлманню, сталевим перехрестям і роговим руків'ям у вигляді пташиної голови. До руків'я прив'язаний плетений темляк із китицями — петля зі шнура для запобігання втрати шаблі під час бою.

Хоча яничари у першу чергу повинні буди влучно стріляти із мушкетів, вмінню вести двобій на шаблях також приділялося чимало уваги іще на етапі навчання хлопчиків в корпусі «аджемі оглан». Найхоробріші та найвідчайдушніші серед вже досвідчених яничарів під час штурмів фортець формували добровільні штурмові підрозділи «серденгечти» («оголені шаблі»).

СЦЕНА З ПРИДВОРНОГО ЖИТТЯ. ОТТОМАНСЬКА МІНІАТЮРА
Мініатюра зображує прийом у похідному шатрі султана, на якому присутні яничарські офіцери «у цивільному». Вони зображені в кече, одягнені у яскраві, прикрашені візерунками собрамани, червоні чоботи, в руках тримають тростини.

Як професійне військо яничарський корпус перебував на утриманні султанської казни. Окрім забезпечення житлом, основним харчуванням та уніформою, яничари щоквартально отримували платню-«улюфе». Командири у визначений день перед радою очага отримували у шкіряних кісе жалування та розподіляли його серед яничарів своєї орта. Рядовий нефер отримував від 2 до 8 акче на день (акче — дрібна срібна монета), але лише після трьох років служби в орта та після відрахування 12 відсотків до військового резервного фонду. Окремо вояки отримували додаткові виплати «бакшиш», які здійснювалися під час зміни султанів або призначення великих візирів, та пенсію при виході у відставку.

ТУРЕЦЬКИЙ ЛУК — «ЯЯ»
Незважаючи на свій порівняно невеликий розмір, турецький складаний лук мав великий розмах гнучких плечей та запускав стрілу на значну відстань із величезною силою. Оволодіння «яя» вимагало від стрільця довгих років тренувань і старання.

Міцні «плечі» лука

ОТТОМАНСЬКИЙ НАРГІЛЕ
Разом із питтям кави, паління кальяну було популярним відпочинком в оттоманському суспільстві. Турецький кальян — наргіле (від «наргіл» — кокосовий горіх, із якого здавна видовбували кальян) у XVII ст. виготовляли з чеканної латуні, прикрашали рослинними орнаментами, а до тютюну додавали алое або сік мастикового дерева.

Захисний ковпак для вугілля

Оплетене руків'я трубки

Вкритий орнаментом тунель для диму

Гнучкий шкіряний патрубок

Латунна колба для води

Сап'яновий налуч для зберігання лука. XVII ст.

У XIV–XV ст. усі яничари були лучниками. Хоча розповсюдження вогнепальної зброї примусило корпус переозброїтися, лук залишився церемоніальним атрибутом офіцерів. Ним також були озброєні особисті охоронці султана — солаки.

ЕМЕЛІМАНДА 49-ї ОРТА ДЖЕМААТ

Реконструкція:
Олександр Клепінін (Україна)

Долама червоного сукна

Широкі лляні шальвар

Хоча кожній «ода» (десятці) яничарів виділявся окремий мул для перевезення похідного майна, чимало речей вояки носили особисто.

Малюнок шведського посла в Константинополі Клааса Раламба 1657–58 рр. зображує найбільш яскравого представника особистих військ султана — яничара. Нефер поклав на рамено важкий тюфенк, руку на важку шаблю, а його високий кече прикрашає плюмаж із білого пір'я чаплі.

Цей вояк має чин «емеліманда», тобто досвідчений ветеран. На відміну від чорбанджі, він є «нефером», тобто рядовим солдатом і носить більш скромний одяг. Емеліманда вдягнений у червону долама та шальвар — штани блакитного кольору. Під долама він носить лляну сорочку-«гьолме́к», а взуттям слугують чорні високі чоботи-«чісме́». На голові — традиційний головний убір бьорк із білої повсті із спадаючою на плечі «ятирма́». Бьорк прикрашає срібний із позолотою та гравіруванням футляр для ложки «юнлу́к». «Юнлук» був одним із головних символів очага, а також утримував плюмаж — відзнаку мужності і бойових заслуг яничара.

Довгі поли долама запнуті за тканий пояс, зав'язаний особливим вузлом. Пояс прикриває шкіряний бойовий пас нефера, до якого підвішено важку шаблю — «пала», бойовий ніж, порохівницю та латунну натруску. У руках нефер тримає важку ґнотову рушницю — тюфенк.

СЕДЖАДЕ
Як добрі мусульмани яничари щоденно здійснювали ритуальні молитви-«намаз», використовуючи для цього невеликий килим-«седжаде́».

Килим для молитв — «седжаде»

ТЮФЕНК

Ґнотовий мушкет (тюфéнк) був основною зброєю усіх піхотних підрозділів яничарів у XVII столітті. Такі мушкети, які здебільшого вироблялися у зброярні «Топхане» у Стамбулі, були важчими від європейських та мали більший калібр.

Важкий ґнотовий тюфенк

Військова символіка яничарів міцно пов'язана із темою харчування. Головними святинями корпусу і кожної орта були великі казани, а футляр для ложки кожен йолдаш носив на своєму бьорк. Навіть звання офіцерів в орта мали прив'язку до харчування: титул командира орта «чорбанджі» в перекладі означає «суповар», офіцер «ашчі» — «кухар». Демонстративна відмова яничарів від їжі символізувала початок бунту.

НАТРУСКА

Для засипання пороху на пановку тюфенка використовувалася окрема невелика порохівниця — натруска, яка малу пружину для відкривання отвору та підвішувалася на довгий шкіряний пасок.

Латунна натруска, прикрашена орнаментом

ЮНЛУК

Юнлук — особливий футляр для зберігання ложки мав бути яскраво прикрашеним, тому кожен яничар після вдалого походу або отримання платні оздоблював його власним коштом чеканкою та позолотою, а іноді навіть коштовним камінням.

Плюмаж-«челенк» із пташиного пір'я

Ложка зберігається в оздобленому футлярі

Порохівниця круглої форми

ПОРОХІВНИЦЯ

Запас пороху яничар носив у чеканній латунній або дерев'яній рогоподібній та обтягнутій шкірою порохівниці. Для підготовки до пострілу вояк знімав кришку та відмірюючи порох, засипав його до люфи.

ТУРЕЦЬКА ЛЮЛЬКА-ЧУБУК

Серед небагатьох втіх яничарів, які вели зазвичай доволі скромний спосіб життя, тютюн займав провідне місце. Чубуки виготовляли із глини та прикрашали орнаментами.

КЕЧЕ

Головний убір ак-бьорк або кечé був символом очага та слугував відмінною рисою яничарів на полі бою. За легендою, довгу повстяну «ятирма» яничари отримали від свого духовного наставника Хаджі Бекташа, коли він надягнув на голову відірваний рукав султана, і тому повага до бьорка була беззаперечна.

НЕФЕР ТОПЧУ ОЧАГІ

Реконструкція:
Костянтин Клєцов (Україна)

Поважний яничар топчу очагі, тобто артилеристів, вдягнений у короткий «доламá» темно-зеленого кольору із чорними коміром та підбоєм. Йолдáш, як зазвичай називали яничари один одного, підперезаний червоним шовковим поясом, має червоні вовняні шальвар та «гедік» — високі вовняні шкарпетки, що слугують ознакою приналежності до «гедіклі» найбільш досвідчених та шанованих ветеранів. Взуття — короткі оттоманські шкіряні черевики-«башмак». До прикритого шовковим поясом шкіряного паса підвішено шаблю-«кили́ч» та велику пушкарську рогову порохівницю. Яничари топчу очагі відрізнялися оригінальним головним убором. Це чорний фетровий так званий «боснійський» капелюх із розрізами на крисах. В руці гармаш тримає пальник із ґнотом.

Швед Клаас Раамб намалював представника корпусу гармашів султана «топчу очагі» у характерному капелюсі та з пальником у руці. Професіоналізм, вивучку та вправність цих артилеристів визнавали та підкреслювали навіть їхні вороги.

Товстий ріг порохівниці

Латунні укріплюючи смуги

ПОРОХІВНИЦЯ
Зроблена з рогу великої рогатої худоби порохівниця турецького гармаша значно більша за стрілецьку. Адже для затравки гармати було потрібно значно більше пороху, ніж для засипання на пановку мушкета.

Важка бронзова турецька гармата

ОТТОМАНСЬКА ГАРМАТА
Оттоманські правителі вперше отримали успішний досвід використання гармат ще у XV столітті. Надалі вони постійно розвивали та вдосконалювали артилерію, наймали фахівців за кордоном, заснували власне виробництво гармат на ливарнях Топхане в Стамбулі і досягли вершин якості гармат.

Дерев'яне руків'я кинджала

Латунний цвях

КИНДЖАЛ-«КАМА»
Ці кинджали кавказького походження були доволі популярні у військах Оттоманської імперії і, в першу чергу, в яничарському корпусі. Кинджали виготовляли різного розміру і часом на його прямий та довгий клинок наносився символ-«нішан» кожного окремого яничарського підрозділу орта.

Кинджал з рівним або гнутим клинком носив майже кожен вояк. Ятаган, який вважається основною зброєю яничара, насправді набув поширення значно пізніше та мав статус не бойової зброї, а засобу самооборони.

НАТРУСКА
Порох, який насипався на пановку мушкета для запалювання, мав бути більш якісним, щоб зброя не дала осічку, та зберігався у таких натрусках, що носилися на довгому шкіряному пасі.

Фетровий «боснійський» капелюх

Коротка долама зеленого сукна

В оттоманському війську артилерії завжди приділяли серйозну увагу. Потужна артилерія не раз забезпечувала турецькій армії значні тактичні переваги над супротивниками. Яничари, що відповідали за відливання, підтримання у бойовому стані, транспортування та використання гармат під час бойових дій складали у війську «капикулу» — окремий топчу очагі та налічували у XVII столітті від 2 до 3 тис. осіб.

ШКІРЯНА БОКЛАГА
Для транспортування і зберігання води яничари використовували шкіряні фляги та бурдюги різного розміру.

ПЕНАЛ-ДИВІТ»
Для зберігання пер-«калéм» використовувався латунний футляр, прикрашений орнаментом та об'єднаний із чорнильницею. Яничарські писарі-«ендерунлý» зазвичай носили дивіт за поясом.

Вояки топчу мали високу кваліфікацію та досвід. Це відбивалося у повазі з боку колег та у вищій платні, яка для нефера становила від 6 до 10 акче на день.

АРТИЛЕРІЯ В БОЮ
Зображення гармашів топчу очагі зустрічаються на середньовічних турецьких мініатюрах. На реалістичному малюнку можна роздивитися батарею і вояка, що підпалює затравочний порох.

ДЕРВІШ ОРДЕНУ БЕКТАШІ

Реконструкція:
Олександр Богатько (Україна)

Шапка-«тач»

Шкура барана

Де́рвіш-бекта́ш вдягнений підкреслено скромно. Його одяг унаочнює аскетичний спосіб життя і складається із довгої білої сорочки-«гьольме́к», жилета-«єлек», паса-мотузка «тігбент», сплетеного із білої вовни та шкури барана, перекинутої через плече. Голова дервіша покрита барвистою шапкою-«тач», з-під якої видно сережки-«менгю́ш». Перекинута через плече ткана анатолійська торба зберігає нехитрі похідні речі. Ходив дервіш зазвичай босоніж.

Серед інших предметів повсякденного використання суфія бичачий ріг-«нефі́р», дерев'яні чотки-«тасбіх» й «теслімі таш» — амулет зі білого каменю у вигляді зірки із дванадцятьма променями. Бекташі добровільно йшли у бій поряд зі своїми братами-яничарами, тому сокира-«тебер», яку тримає суфій в руках, є одночасно і релігійним символом ордену, і бойовою зброєю.

Чотки-«тасбіх» для молитви

Дервіш на середньовічній мініатюрі

Бекташі — орден, заснований Хаджі Бекташем Велі у XIII столітті, тісно пов'язаний із яничарським очагом. Велі Бекташ був покровителем корпусу, і дервіші-бекташі супроводжували очаг у всіх військових походах, підтримуючи високий моральний та бойовий дух війська.

РІГ-«НЕФІР»

Одним із символів ордену Бекташі був горн-«нефір», виготовлений із рогу корови та обплетений шкіряним пасом. Ріг мав сакральне значення, а також використовувався для відлякування диких тварин у лісах під час мандрівок та для заохочування яничарів у битві.

Бекташі цуралися будь-якої власності й жили жебракуванням. Найбільшою цінністю дервіша були хіба що посудина для збирання милостині — «кешкюл», виготовлена з половинки цінного горіха «коко-де-мер» та сережки-«менгюш», які вдягав кожен, хто складав присягу целібату.

ТКАНА ТОРБА
Нечисленні особисті речі, які все ж мали дервіші, вони могли носити у тканих кінських в'ючних (від турецького «йук» — поклажа) торбинах, на зразок цієї, виготовленої ткачами із Анатолії.

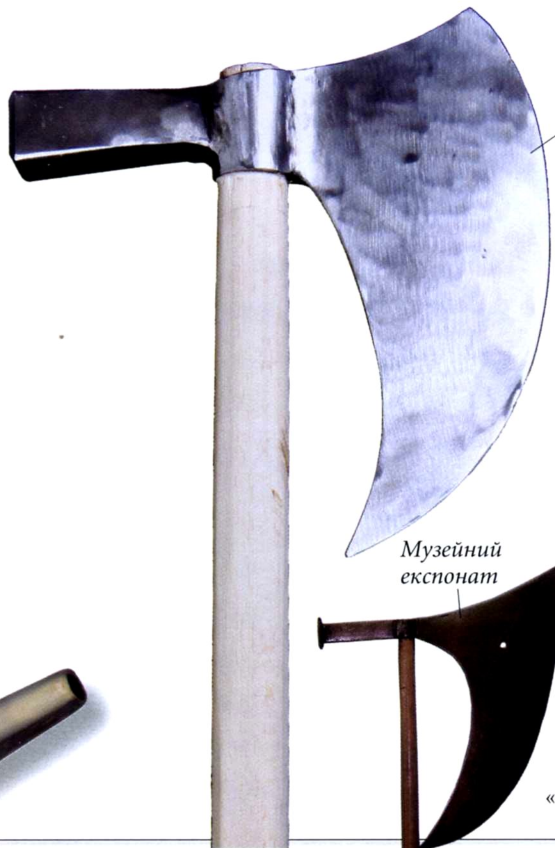
ЗІРКА «ТЕСЛІМІ ТАШ»
Окрім білого вовняного паса-«тігбент», три вузла на якому символізували Аллаха, Мухаммеда та Алі, серед важливих для суфія предметів, які він постійно носив, слід відзначити «теслімі таш» — білу зірку із дванадцятьма променями на честь Дванадцяти Імамів.

Зірка з білого алебастру

Суфізм — релігійно-містична течія в ісламі, прибічники якої вірять, що матеріальний світ є примарним, а потрапити до раю можна не тільки після смерті, але й злившись з Богом в душі. Для цього треба вдосконалюватися духовно, відмовитися від власності та вести аскетичний спосіб життя. Носіями ідей суфізму були аскети-дервіші.

Сучасне відтворення балти

Музейний експонат

СОКИРА — ЗБРОЯ БЕКТАШІВ
Дервіші Бекташі постійно перебували у кожній орта яничарського корпусу та навіть складали окрему 99-ту орта джемаат. Вони особисто брали участь у битвах, заохочуючи яничар власним прикладом та першими кидаючись до бою. У таких випадках ставали у пригоді великі сокири типів «балта» або «тебер».

ПЛАЩ
Дервіш усіляко демонстрував зневагу до побутових зручностей, тому від негоди його захищав простий широкий плащ-«кепенек» з грубої повсті.

СПІЛЬНА ПАМ'ЯТЬ І СЛАВА

Сотні років народи писали свої окремі історії, керуючись лише власним, часто-густо прикрим, досвідом, виливаючи у літописах, а слідом за ними і у наукових дослідженнях образи на сусідів. Кожен звеличував своїх героїв і лаяв іноземних вояків за жорстокість. Та хіба колись війни бували не жорстокими? Тож не дивно, що персонажі, яких одна сторона конфлікту вважала героями, у фольклорі та хроніках іншої зазвичай поставали безсердечними зарізяками.

У XIX столітті, на світанку історичної науки, вчені та літератори бездержавних народів Центрально-Східної Європи намагалися пробудити національну гордість своїх краян і розповісти їм про героїчне минуле, а історики й письменники імперських держав виправдовували (часом цього не усвідомлюючи) територіальні придбання своїх країв. У обох випадках сусідам кожного краю, ким би вони не були, випадала не надто почесна роль загарбників і нищителів чужої культури. У XX столітті тоталітарні режими старанно ліпили із сусідніх народів образ ворога — щоб виправдати свою загарбницьку політику та нехтування людським життям. І тільки у другій половині XX століття науковці спробували подивитися на історію стосунків між народами як без

романтичного захоплення «своїми» на шкоду «чужим», так і без огляду на ідеологію, що досі бувала підґрунтям схеми «історичний друг — історичний ворог» та вельми недоброзичливих щодо сусідів стереотипів.

Неупереджений погляд на історію стосунків між сусідами виявив просту річ: не було ані народів-агресорів, ані народів-жертв, просто кожен дбав про своє благо з більшим чи меншим успіхом. Тож у історії будь-якої війни давніх часів варто вислухати обидві сторони збройного конфлікту і спробувати зрозуміти мотиви кожної. Якщо зробити це уважно і без образ, стане ясно, що історію кожного народу важко зрозуміти окремо від інших, і народи-сусіди так чи інакше мають спільну історичну пам'ять. Отже, нині, на зламі тисячоліть, вимальовується нова цілісна історія — історія усієї Європи, з давніх образ та стереотипів народжується шаноблива й виважена спільна історична пам'ять.

То що, від такого ввічливо-толерантного погляду давня слава національних героїв та мужність безіменних вояків тепер має стати меншою? Аж ніяк! Європейська культура породила поняття лицарства, а лицар зазвичай пишався перемогою лише над рівним собі супротивником, поразка від сильнішого не була ганьбою, якщо обидва суперники поводилися шляхетно. І чим більше кожен з нас — європейців-українців, поляків, росіян, чехів, білорусів, угорців — знатиме про мужність та військову потугу своїх давніх супротивників, тим більше захоплюватиметься подвигами своїх предків і тим більшу пошану матиме до подвигів предків своїх сусідів. Славу героїв, що не раз виходили на криваві двобої між собою не можна розділити — вона належить нам усім.

Науково-популярний проект «Українська мілітарна історія» знайомить читача з воєнними кампаніями, що розгорталися на території сучасної України від найдавніших часів до XX ст., арміями, озброєнням, фортифікаційними спорудами. Проект складається із серій «Стратегікон» і «Плац д'Арм», призначених для шанувальників героїчної давнини, та кольорових енциклопедій «Жива історія» й «Історія на дотик».

ВПЕРШЕ В УКРАЇНІ!

Понад 300 кольорових ілюстрацій, докладне відтворення одягу, обладунків та зброї східноєвропейських вояків, хронологія битв та військових кампаній, що відбувалися у Центрально-Східній Європі протягом XVII ст. Дізнайся, як виглядали і чим були озброєні польські гусари, угорські гайдуки, московські стрільці, татарські вершники, західноєвропейські мушкетери, турецькі яничари. Роздивися усі види холодної та вогнепальної зброї, якою воювали у Центрально-Східній Європі. Довідайся про стосунки між Україною та сусідніми державами протягом XVII століття та воєнні кампанії, у яких брали участь наші предки.

Popular-science project "Ukrainian Military History" reveal campaigns that happened on the territory of contemporary Ukraine from the ancient times till XX century, armies, arms and fortifications. Project consists of the series "Strategicon" and "Place d'armes" and colorful books — "Living History" and "History by Touch".

FOR THE FIRST TIME IN UKRAINE!

More than 300 color illustrations, detailed reconstruction of the arms and armor of Eastern Europe warriors, battles and campaigns in Ukrainian lands in XVII century.

Learn what kind of arms and clothes had Polish hussars, Hungarian hajduks, Russian streltsy, tartar cavalrymen, musketeers of Western Europe and Turkish janissaries.

See all kinds of arms and armor used by Central-Eastern Europe warriors.

Discover relations between Ukraine and neighboring states, great battles and campaigns in XVII century.

Науково-популярне видання

Кузьмич Святослав Анатолійович
Липа Катерина Анатоліївна
Писарєв Олексій Євгенійович
Руденко Олексій Валерійович

СОЮЗНИКИ І СУПРОТИВНИКИ

АРМІЇ СУСІДІВ УКРАЇНИ У XVII СТОЛІТТІ

Головний редактор *Н. Слюсаренко*
Дизайн, художнє оформлення *Н. Бридня*
Науковий редактор *К. Липа*
Редагування, коректура *Ю. Федорчук*
Верстка *О. Терешонок*
Кольорокоректор *М. Коваленко*

Здано до набору 14.09.09. Підписано до друку 14.04.10.
Формат 84×108/16. Гарнітура Miniature. Друк офсетний. Папір крейдований.
Ум.-друк. арк. 8,40. Ум. фарбовідб. 34,44.
Обл.-вид. арк. 10,55. Наклад 2000 прим. Вид. № 162. Зам. № 10026

ТОВ «Інформаційно-аналітична агенція „Наш час"»
01054, м. Київ, вул. Павлівська, 17, оф. 81, тел./факс: (0-44) 569-10-72,
електронна адреса: nc_prodaja@mail.ru, www.nash-chas.com.ua
Свідоцтво про внесення до Державного реєстру суб'єктів видавничої справи
ДК № 2086 від 3 лютого 2005 року

Виготовлено: ТОВ «Дорадо-Друк»
тел/факс (0-44) 501-75-69 www.doradoalliance.com

Союзники і Супротивники

УКРАЇНСЬКА МІЛІТАРНА ІСТОРІЯ

Науково-популярний проект «Українська мілітарна історія» знайомить читача з воєнними кампаніями, що розгорталися на території сучасної України від найдавніших часів до XX ст., арміями, озброєнням, фортифікаційними спорудами. Проект складається із серій «Стратегікон» і «Плац д'Арм», призначених для шанувальників героїчної давнини, та кольорових енциклопедій «Жива історія» й «Історія на дотик».

СОЮЗНИКИ І СУПРОТИВНИКИ
АРМІЇ СУСІДІВ УКРАЇНИ У XVII СТОЛІТТІ

Вперше в Україні!
Понад 300 кольорових ілюстрацій, докладне відтворення одягу, обладунків та зброї східноєвропейських вояків, хронологія битв та військових кампаній, що відбувалися у Центрально-Східній Європі протягом XVII ст.

Дізнайся, як виглядали і чим були озброєні польські гусари, угорські гайдуки, московські стрільці, татарські вершники, західноєвропейські мушкетери, турецькі яничари.

Роздивися усі види холодної та вогнепальної зброї, якою воювали у Центрально-Східній Європі.

Довідайся про стосунки між Україною та сусідніми державами протягом XVII століття та воєнні кампанії, у яких брали участь наші предки.

ISBN 978-966-8174-99-5

